

הוצתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

ספר

מנהגי בעל החת"ם סופר

ה"ה ספרא רבא גאון ישראל וקדושו רכבו ופרשו בוצינא
קדישא חסידא ופרישא ריש מתיבתא וריש גלותא

מוה"ר משה סופר זצוק"ל

מלוכת ומסודר לכבוד ה' ית"ש להתהדר

ע"י הצעיר באלפי יהודא

הק' יושע ליב שילל

הרב אבדקיק פיונג יצ"ו.

ובסופו

צוואת הח"ם זי"ע

הוצתק מכ"ק.

הובא לבית הדפוס ע"י "צעירי אגדת ישראל"

דקיק פ"ב תע"א

בשנת תר"ץ לפ"ק.

Buchdruckerei Adolf Alkalay Nachfolger, Bratislava.

אלה שמות המחברים, אשר מהנהגות האלה
 מדברים, וחיבוריהם בהערות כאן נזכרים:
 אבני בית היוצר = (אבני בה"י) מהרב הגאון מו"ה
 יצחק ווייס שליט"א. ראבדק"ק ווערבויער אפי"י כ"י
 של הגאון מו"ה שמעון סופר זצ"ל שהי' אבדק"ק
 קראקווא.
 לב העברי = (לה"ע) הוא פירוש רחב במסר דברים
 על צוואת הח"ס זצוק"ל מהרב הגאון מו"ה עקיבא
 יוסף שלעזינגער זצ"ל בעה"ק ירושלים תובב"א.
 שירת משה = (שי"מ) מהרב הגאון מו"ה יודא גרינוואלד
 זצ"ל שהי' אבדק"ק סאטמאר.

הכנסות הספר הזה מוקדשות להחזקת בחורים עניים
 שמהם תצא תורה.

אזהרה: אדם אוסר דבר שלו ובכח אל ירים איש את ידו
 להדפיס ספר זה בלתי רשותנו ולהשומע ינעם.

Nachdruck und Uebersetzung vorbehalten.

כתבת המיל

Agudas Jisroel-Jugendgruppe, Bratislava-Pressburg (Slowakei)

Turnergasse 14/16.

הסכמת אדונינו מורינו ומאורינו, רבינו הגאון שליט"א אב"ד דקהלתינו.

ב"ה.

נתתי שמחה בלבי כאשר הודיעוני תלמידי החביבים
שהמה חברים ונמנים בין צעירי אגדת ישראל דפק"ק
יצ"ו שבדעתם להדפיס מנהגי רבן של ישראל ה"ה ק"ו
בעל הח"ס זצוק"ל אשר הובאו בספרים של מחברים
שונים אחת הנה ואחת הנה כדי שיהיו לאחדים ביד כל
או"א אשר יבוא אחרי "משה" איש אלוקים לדעת דרכיו
וחפציו הליכות בקודש הנהגותיו אשר מי בחכם יודע פשר
דבר להכריע בין השיטות ויהי הלכה למשה. וכבוד תלמידי
חביבי הרב המאוה"ג מלא ברכת ה' ותיק מלא עתיה
וכו' כש"ת מו"ה יושע ליב שילל נ"י אב"ד פיזונג
יצ"ו נפשו היפה איותה ויעש לעשות זר זהב סביב והיתה
לבאר מקורן של המנהגים אשר יסודתם בהררי קודש והוסק
נופק משלו במו"ט ודעת ואמינא לפעלא טבא יישר וזכות
ק"ו וצ"ל יעמוד לכל העוסקים במלאכת הקודש להגן באלף
המגן אכ"ר.

יבעה"ח פה פ"ב אור ליום עש"ק "ואלה תולדות"
תר"ץ לפ"ק.

הק' עקיבא בה"ג מהרשב"ם זצ"ל.

בעזה"י.

דבר מאת המו"ר.

עלינו לשבח לאדון הכל השם חלקנו בתורתו ויראתו וזוכה חברתינו לעבוד זה עשר שנים עבודת הרמת קרן התורה והיראה להשיב רבים מבני הנעורים אל מעגלי הצדק ולהאיר עינים משוטטות באפילת הזמן להנחותם הדרך אשר סללו ראשי גדולי גאוני ישראל בְּצֶרֶם את הבסיס החזק של התאחדות כל יראי השם וחושבי תורתו על היסוד הנאמן "אגדת ישראל".

ואנו, סניף קטן בין רבבות אלפי ישראל הנאמנים לברית אבות, הופיעה עלינו נהרה ולהיות נאצלים מרוח אדמו"ר הגאון המפורסם ור"מ דפה, חבר מועצת גדולי התורה, קש"ת מהו"ר עקיבא סופר שליט"א אשר לאורו נסע ונלך.

אנו נגשים סמוכים בזאת, לפני הקהל הרחב לרגלי השנה העשירית להיומנו בהגישנו לפניו את "מנהגי מרן בעל חתם סופר זי"ע" מרא דאתר. עבודתינו. בתור סמל וסימן על הרוח החי בתוך "אגדת ישראל" דפה אשר תנוע את גלגל פעולותיו.

ואנו מביעים בזה הכרת תודתנו מקרב לב עמוק לאיש אשר איפשר לנו הוצאה חשובה הנוכחית ה"ה כבוד הרב הה"ג וכו' קש"ת מהו"ר יושע ליב שילל שליט"א אבדק"ק פיוזנג אשר באמונתו ואמנותו הרה והגה יצירה ספרותית חשובה הלזו. ברוח כביר ומרי גדול נגש לסדר את מנהגיו הקדושים של מרן הח"ס זי"ע אשר לפי סדורם עתה יפיקו בלתי ספק רצון כל התורנים והרבנים שיחי ויאותו לאורם הבהיר. על כבוד הרב המסדר

שליט"א אשר האירה השבילים בתהלוכות קודש תבא ברכת טוב ופעולתו הרצויה תשולם מן השמים.

אנו מצדינו השתדלנו בכל האפשר לשכלל ולשפר את חצוניותו של ספר יקר זה לקיים "ואנוהו". המחר כולו מוקדש לטובת צאן קדשים בחורי ישיבות. ואנו תפלה, בזכות מרן זי"ע תן תהלה ליראיך ותקוה טובה לדורשיך ופתחון פה למיחלים לך.

"צעירי אגדת ישראל"

פרשבורג תצ"ו.

בעזה"י.

הקדמה.

יוצר אור העולם דתו ותורתו נהן הופיע ימינו אור הגנוז לצדיקים אשר בכל דור ודור יעמדו כענקים, בגדולתם החמה מעניקים, מלאים זיו ונוגה מפיקים. המה אנשי השם הגבורים, גדולים חקרי לב ואבירים, המכבדים את ה' באורים, בסלסול ורוממות הנהגותיהם מזהירים, ובכלילת יופי נימוסיהם הטובים, כמלאכי אלקים לעבודה תמה מלהיבים, לעשות כמעשיהם כתבנית היכל מחושבים.

לכן רבים וגם שלמים מאז מני קדם נכספים, לרדוף לדעת נתיבותיהם דרכי נועם מנופת צופים^(א) ובמדרך כף רגלם רגל ישרה מסתופסים, עלי אורח חיים למעלה להשכיל צופים, כי הלא ישפתם ברור מללו במאמר התנא סבא, כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עוה"ב, שני הליכות עולם לו אל תקרי הליכות אלא הלכות, שאם אתה שונה ולומד במיטב

(א) עיי' בס' לב העברי (על ציוואת החים זצ"ל) שכתב וס' יתן שאחד מתלמידיו של מרן החים זצ"ל אשר שימש אותו ויודע מס' ט' בעשיו וסעבדיו ודגרנותיו יכתוב אותם על ספר להיות לנו לעינים וזר לרגלינו.

הגיון, הליכות אלו דרכי קדושי עליון, להתבונן בהם להלכות הנצרכות בכל יום לעוז חביון, אך בצלם יתהלך איש כאילו בעל השמועה לנגדך בחזיון^(ב) והי עיניך רואות מוריד בקומתן ובצביון, וניצוץ יוצא מלהבת אש בקול ה' חוצב, ומדלג ודולק בלב השומע בלי דרך עוצב, והנה גם הוא אחריהם להלבב ובחדות ה' מעוזם להתיצב.

ימי לנו גדול ממשו רבן של כל בני הגולה, אישר בכל מקום ההלכה כמותו עולה, והעולם כמנהגו נוהג ומבארו דולה, שהאציל מרוחו ומהדר גאון תורתו בהשפעת קולמוסו מקרני הוד יראתו, גם לדורות הבאים אחריו בצל רוח קורתו במשכנות הרועה חכם חרשים, ליישר המסילה לעקבי צאן קדשים, והלא הוא הגבר אשר הקים על במענה, אף מנהג קל לא יהפך ולא ישתנה^(ג) וכל א' מהנהגותיו על יסוד הדרי קודש ה' בונה^(ד) והלא שתי זרעותיו כשתי גלילי ספרי תורה^(ה) כחד מקמאי דמציני כמלאכי השרת בפרישות [וטהרה] ומעשה רב קחזינו וההלכה נזכירה, ונלך בדרך טובים ואורחות צדיקים נשמורה, לכן אמרנו נחפשה דרכיו ונחקורה, בכל מקום שנמצא איזה מנהג טוב אשר הועיל משה ותורה, כי עד עתה היו מסוורים ואין להם סדר במקרא, ונלכה ללקוט שושנים אל תקרי שושנים אלא ששונים^(ו) קו לקו צו לצו זה אצל זה

(ב) מאמר רב נידל בירושלמי שקלים.

(ג) עיי' בשו"ת או"ח סי' נ"א אחר שהזהיר על מנהגי ישראל לפי שהם חציבים ממקור מים חיים נזולים מן לבנון כתב ורניל אני לומר כל המסתפק על נימוסי וסנהגיני צריך בדיקה אחריו, ועיי' גם בשו"ת או"ח סי' קנ"ד וכיכ בס' חוט המשולש שהי' מרנלא בפוס' עיז כל מי שאין לו אלא תורה אפי' תורה אין לו, (ועיי' שו"ת שבות יעקב דמהפך המנהג נגד ההלכה אותיות גהנם).
(ד) עיי' בס' להיע הגיל שכתב שמרן החסם וציל ראה כי מדגאון דרמ"א ז"ל אשר הי' מחזיר על מנהגי ישראל ושם הראה שרשם של מנהגי ישראל מן התורה לקיים מ"ש מנהגן של ישראל תורה היא ממש.

(ה) מאמר ר"א. ו' נדרים דף כ' ע"ב.

(ו) רשי' ז"ל כתב בשהיש וללקוט שושנים שומע ומקשיב לנדרים בתירתו ללקוט זכיותדם ולכתבם בספר זכרון לפניו וכו'.

חונים. במעשי האבות סימנים לבנים. להתפאר ולהתהדר לפני שוכן מעונים.

וְאִין מן הצורך לספר שבחיו באורך. כי מעשה תקפו וגודל קדושתו הלא המה בכתובים מפורסמים לקילוסו. בכל קצוי ארץ שפרס שמה מצודתו. רק נעתיק מעט מאמרי שפר לעומתם. מההקדמה (לשורת ירד) במפתח סתומי חותם: וזיל, כל דרכיו בקודש היו במדה במשקל במשורה. וכל פעולותיו דרש וחקר מעל ספר תורתנו הקדושה ממעשה האבות והנביאים עיה [ועדיו היו רגיל לפרש הקרא (דברים יט) והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו. הכוונה כי המלך ישא בחיקו תורת ה' ושם ימצא כתוב כל הקורות ותולדות ימי חייו, ושיעור הכתוב כך, את כל ימי חייו יקרא מעל ספר תורת אלקים] וכן עשה אבינו מאוהיג וציל דרש מעל ספר תורת ה' כל מדה והנהגה טובה שיבור לו האדם. נאה דורש ונאה מקיים כל ימי חייו. מעוררו למד ושימש תיח גדולי מאורי ישראל. היה הרב הגאון בעהמ"ח ס' **הפלאה**, והנשר הגדול חסיד שבכהונה מרה **נתן אדלער** וציל. לא הניח דבר קטן ודבר גדול מדבריהם הקדושים. ועליהו לתרופה שיחת חולין של תיח האלו: לכל אלה הדברים הטה אזנו וחקק על לוח לבו. ועפי' הדברים האלו גדל והצליח ועשה פרי הלולים קודש לה'. צהלתו בפניו חמיד לקבל כל אדם בסבר פנים יפות, עד שנמצא הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו ומתאווים למעשיו, ממנו בקשו עצה ותושיה, זה וזה עלתה בידו זכה וזיכה את הרבים, כל מעשיו ויגיעותיו לא היו כיא לזכות את אחרים ולהשפיע לזולתו, מיום היותו בן חיי שנים עד היותו בן עיח למד תורה ברבים בששים שנה עד כי בא דבר ה' להוציא את האור מנרתיקה ומשה עלה אל האלקים יום כ"ה תשרי שנת ת"ר לפ"ק, עכ"ל.

וְלִבִּי יהנה תודה נאמנה, על אשר בי נתנו עיניהם במכבדותא לי למנה, לכבדני במלאכת הקודש לסדרה ולציינה, ויודע אני מני עוני בנפש דאבה, כי רק זכות אבות זכר לי אלקי (למובהר), שזכיתי להיות מסייע בדבר מצוה, כי התחזק

(ח) כמאחזיל ביומא דף פ"ז ע"א אשריהם לצדיקים לא דיין שהן זוכין אלא שהן מזכין לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות.

על אכסניא שלה היא חוזרת, ואבא מארי זצ"ל ה"י משמש בקודש שמנה שנים בעין משמרת, אצל רבו בעל הכתב סופר זצ"ל שנקרא כלל כולו כאביו לתפארת, שה"י מתנהג בכל פרטי ודקדוקי הנהגותיו של אביו החים זצ"ל ולא זו מדה כזרה, גם מאלה אשר קבלתי תמצא במקומם כאשר תחת השורה מבוררת.

ועוד זאת צריכנא למודעי, כי רוב הנהגות אשר לא ציינתי מקורם למראה עינים, המה מסודרים עפ"י ס' לקוטי חבר בן חיים ומתלמידו המובהק הגאון מוה"ר חזק"י ס"יבל פלוט ז"ל וגם מס' חוט המשולש בטיבותא מלא חסנים ומנכרו של החים זצ"ל, היה הגאון מוה"ר שלמה סופר שלישיא אבדק"ק בערעגסאס).

ועתה תפלתי בפי שגורה, שזכותו הגדול יעמוד לנו לעזרה, ולכל המחזיקים ומסייעים להגדיל תורה ולהאדירה, ובפרט לתומכי בחורי חמד בסגל חבורה. ויהי שלא ימוש ספר התורה מפינו ומפי זרעינו וזרע זרעינו עד עולם, ויטען בלבינו אהבתו ויראתו לעבדו בלבב שלם, ונזכה להרמת קרן התורה ולגאולה שלימה בשכלול היכל ואולם בביא.

ותשלם כל המלאכה ביומא דהילולא של מרן בעל שבט סופר זצ"ל, ביום מ"ז כסליו **לעת קץ** לס"ק.

הק' **יושע ליב שילל**

בלאמוד מוה"ר משה שמואל זצ"ל.

א. סדר עבודת היום.

יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמו תפלה
לא ה'.

- א בשחר הם בזריזות לעבודת הכודש ארבע שעות אחר חצות
בין בחול בין בש"ק הגם שהי' גיעור תמיד עד חצותא.
ב אחר נטילת ידים הי' אומר ברכות השחר עד גומל חסדים=
וחסדים ברכת המכין מצעדי גבר לשעשה לי כל צרכי
ואחר סיום ברכת גומל חסדים בריך ברכת התורה.
ג בימות הקיץ התפלל תפלת שחרית בשעה ששית אחר חצות
הלילה, ובימות החורף כאור היום, וכמו כן נהג ביום השבת.
ד בכל יום הי' מתפלל בני עמודי היכא דגרים, רק אם הי'
צריך לישוב בבי"ד בין מנחה למעריב אז התפלל מנחה
ומעריב במקום מושב הבי"ד. ובלילי יו"ט התפלל בביהכ"נ
הגדולה לכבוד הקהלה.
ה בבוקר הלך לביהמ"ד מעוטף בשלית ומעוטר בתפילין והי'
הולך בזריזות נפלא עד מאוד.
ו קשר התפילין של ראש הי' לו צורת שני דלתיין.
ז לפני כל תפלה ותפלה נתן צ"ל אחד למתן כסתר לקיים

א) עיי' עוד לקמן בשלהי סדר זה. ב) מזה נראה
דהי' נהג לומר כל הברכות גם בקומו בעוד ליל כדעת הארי ז"ל,
ולא כאבודרהם שכתב בשם הרא"ש דברכת הנותן לשכוי לא
יברך אלא ביום [ועיי' בס' נגיד ומצוה דסוד ח' ברכות שיש
מנפ"י עד ברכת התורה הם סוד ח'י אזכרות שביהי כבוד
ושבשירת הים]. ג) כדעת הבי"ח אריח סי' מז סעיף ג' עיי"ש,
וכך סדרן המור. ד) כי השליה במס' חולין שלו והריעביץ.
ה) הגם שהי' קשה עליו לשמוע כנגן המנגן החזן עם המשוררים.
עי' שרת אריח סי' ריה (חה"ש). ו) עיי' בעבוהיק אות סיד
וסיה שהפליג מאוד בזה, ועיי' גם בזהיק ס' ואתחנן. ז) צורת
קשר הזה הובא בס' ברוך שאמר [בס' שירת משה מביא בשם
הגאון רש"ש זצ"ל שמיום שנעשה בן י"א שנים הי' מניח

מיש אני בצדק אחזה פניך, ואף קודם תפלת מעריב
התנהג כן^י.

ח לא שינה מאומה בסדר התפלות ממה שהי' לפניו בבית
מדרשו.

ט הוא הי' מתפלל מתוך סידור האריז"ל ובכ"ז הי' נזהר מאוד
להתפלל בנוסח אשכנז^ט ובתפלתו בינו לבין עצמו
אמר מוריד הטל ושים שלו' גם במנחה, אבל כשהי'
עובר לפני התיבה ביום היא"צ לא הי' משנה כלום^י.
לא הי' נוחא לי' לשנות אפי' ניגון הנהוגי^י.

יא הזהיר להקפיד להפסיק בין תיבת וממליכים לאת שם
שלא יהי' נראה בחטפם כאילו אומרים חיו מתיב^י.

יב אחר ברכת שומע תפלה ענה אמן ואמן^י.

תפילין של רש"י ורית זיל^ח וזהו דלא כיעבינן שכתב
דבערבית לאו זמן צדקה [גם בעבודה קשר גודל ט"ו כתב
דבתפילת מנחה הי' רבינו הארי זיל נתן צדקה, אך לא
בערבית שהוא זמן דין^ט] והיה אומר ברכת המקדיש שמו
ברבים בלא שם ומלכות כן ידענא מאבא מארי זצ"ל
י עיי' בשרת אריח סי' טו וט"ו שכתב הנה כבר גליתי דעהי
לכל העומדים לפני כי כך קבלתי מרבותי זצ"ל והם מורי
הגאון החסיד שבכהונה מיה נתן אדליר זצ"ל והגאון רבן של
כל בני הגולה הפלאה זצ"ל אשר מימיהם שתיתי תיל וממקורם
הצבתי כי כל הנוסחאות שוות זו כזו וכל שיש בזו יש בזו
אלא שאין אתנו יודע עד מה ואנו מתפללים ע"ד מתקני
תפלות ונוסחאות הללו כי כולם לדבר א' נתכוננו וכו' אין לנו
לשנות נוסחתינו כמצווה עלינו במגיא רס"י סיח בשם הירושלמי
עכ"ל [ועיי' גם בשורת מהרשי"ק אריח סי' מ"ג] יא כיכ בשורת
אריח סי' קע' [ועיי' בסיח אות שיב שכתב שלא לשנות
הנגונים אפי' מניגון של תורה לשל נביאים וכו' דנגע בו
משום לא תשיג גבול עיי"ש וגם ברמ"א סי' תרי"ח סי"א]
יב עיי' הגהת חס על אריח סי' נ"ט ד' (עפ"י דברי המור בסי'
סי"א) דבזה איכא קפידא טובא מפני המינים העובדים למת.
יג וכן איתא בעבודה ק וליק מהירושלמי (פ"ד דמגילה) דהתם

יג האריך תמיד בתפלותיו^{יד} וכולם התפלל בכונה עצומה ובדמעות שלישי^{טו}.

יד מעולם לא פירס אדם על שמע או אמר הדושה אחר תפלת הצבור בפניו.

בצבור שנו ולקושי חביח) [תירוץ זה הובא ג' כס' כרס שלמה ס' ס'א עפ"י מ"ש הירושלמי גוסא דביחיד מותר לענות שני פעמים אמן, ועיי' גם במגא ס' ס'א סק' שהביא דברי הבח"י דהמכוון וכוסל אמן אמן זוכה לשני עולמות]. יד) בכתורתו אמרו לו חבריו דברי חרודים כי בעוד שהוא מאריך בתפילה ואומר ס' עקידה וס' המן וכו' כבר למדו הם הלכות גדולות והשיב להם הלא אחזיל כל המאריך בתפלה מאריכין לו ימיו ושנותיו ומה שאני מפסיד עתה ע"י תפילתי אשלים לכשיאריך השי"ת ימי ושנותי (חוט המשולש ושי"מ). טו) כן העיד עליו בנו הגאון בעל כ"ס זצ"ל בפתחה ראשונה שהתחיל ללמוד עם בני הישיבה ביום אחר שלשים לפטירת אביו החסיד זצוק"ל ומשום דבר הלמד מענינו נציג פה כל מתק לשונו: אהובי ידידי מה נורא המקום הזה אשר אני עומד עליו עתה אשר עמד עליו קדוש עליון חסידא ופרישא אבינו רבינו הקדוש ולמד עם ישיבתו הרמה מדי יום ביומו שיעורים בסדרן בקדושה ובטהרה בלב בוער לכבוד שמו הגדול ומה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלקים ראין להקביה אלא ד' אמות של הלכה בלבד ובאיזה מקום ימצא מקום אשר התאחדו בכל יום למאות תלמידים לשמוע הלכה זקוקים דנורא יוצאים מפוס ממלל רברבין רוענו אבינו זצ"ל הכיז ובית זה בית אלקים שהוא ד' אמות של הקביה וזה שער השמים כי פה מקום מוקמר מוגש לשמו של שומע תפלת כל פה אשר פה התפלל רבינו הקדוש בכל יום וכל עצמותיו תאמרנה ה' מי כמוכה בכריעה ובהשתחו"י בדמעות שלישי וגאספו אליו כל העדרים עדרי צאן מרעיתו איה מקום איה בהכ"נ אשר התפלה בכונה רצו"י כמו כאן וזה שער השמים אשר נתקבצו כל התפלות ועולים השמימה והבית הזה אשר אנו עומדים בתוכו מקום קדוש ומקודש בקדושה משולשת וגם כל העדה כולם

- טו** בכל יום שאומרים תהנון ה' אומר מיד אחר תפלת שחרית המשה מזמורי תהלים ואח"כ מזמור ל"ז קב"א וקמ"ד ואח"כ יהיה רצון הנדפס לאחר אמירת תהלים(טו).
- טז** אח"כ בעודו מעומף במלית ומעומף בהפילין למד צור או"ח ומגן אברהם(י) חוץ מיום עש"ק או ביום שה' ברית מילה והוא ה' המוהל.
- יז** כמוך לימי החג או פורים וחנוכה למד ההלכות הנוגעות להם וכן כמוך לש' באב הלכות תשעה באב.
- חי** בעת הלימוד הזה ה' מביאים לפניו משקה קאפפע, וה' שותה אותו אף שה' עדיין התפילין עליו.
- יט** תחת השולחן היתה מוכנת לו צנצנת מים וכודם הברכה נטל ידיו קצת מדם וגם קודם תפלת ערבית נטל ידיו מהצנצנת הזאת.
- כ** בברכת שהכל אמר נה' בהמ"ץ כמסכנת שאילת יעב"ץ(י).
- כא** אחר שתיית הקאפפע נהג א"ע לברך ברכת בורא נפשות(י) אף דמחמת רוב חמימותו לא ה' יכול לשתוחו בתחלה רק מעט מעט(י).
- כב** אחר הלימוד פשט תפילין של רש"י והניח תפילין של ר"ת וגמר בהם תפלותיו(כא).

קדושים כולם אהובים כולם ברורים כולם תלמידים וגידולים מאבי רשכבהיג זצ"ל הכימ (לקוטי חביה). (טו) בס' לקוטי חביה כתב ע"ז ושמעתי מסיו הקדוש שדערע לו מאוד שאין אומרים תהלים גם בימים שאין אומרים בהם החנון, ואמר כי מאחר שהתפלל לסניו הגאון ר' משולם טיסמעניץ זצ"ל בבית מדרשו זה והנהיג כך לא רצה לבטל מנהגו. (יז) עיי' עבודהק אות ד' וה'. (יח) הגהת חים או"ח סי' רד. (יט) וביאר לן בונת ברכה זו, כי ע"י החסרונות וההעדרים שבא אל קינו בעולם מחיה נפש כל חי, כי כתוך ההעדר ניכר היתרון ויכירו וידעו טובת השיית בעולמו ויאמרו ברוך חי העולמים (חביה פ' עקב). (ועיי' בשליה שער האותיות פ"י אחר ע"ז). (כ) כי בשמו תלמידו המהרש"ק בשרת או"ח סי' פיה (ועיי' גם בבאה"ש זבשע"ת סי' רד' ס"ק י"ב) כא(בס' לקוטי חביה מעיד ששמע

כג לאחר שנמר כל תפלותיו עלה לביתו לסעוד פת שחרית שהקפיד עליו מאודכב).

כד אח"כ סידר לעצמו השיעור אשר רצה להעריך לתלמידיו עד שתי שעות לפני חצות היום ואז הלך דרך עזרת נשים לבית המדרש ללימוד השיעור.

כה אחרי כן הביט בעינא פקחא על השאלות שנשאלו מאתו אשר הובאו ביום זה מבי דואר ובתוך כך ערכו לפניו השולחן לסעודת הצהרים בחדרו המיוחד לו וכי משבת לשבת לא הי' אוכל עם בני ביתו יחדיו וגם באמצע אכילתו לא פסק מלעיין להשיב שואליו דבר. ועד עלותו למשכב שינת הצהרים כמעט כבר נגמרו ברעיונו התשובות אשר ישיב על כל השאלות.

כו לא אכל רק מאכלים קלים, ואם הרגיש שהמאכל ערב לחכו רגיל הי' לדחותו מלפניו ופסק מלאכולכו).

שלא קרא בהם קיש מחששא שלא יהא קורא קיש בלא תפילין, וכן אמרו משמו שאם אירע לו שהי' בצבור שהי' מתפללים מנחה ומעריב ביחד שלא בזמנו מיהר לצאת קודם קיש, כיון שבעיניו נחשב עדיין ליום לפי שהתפלל מעריב בזמנה לא רצה לקרות קיש בלא תפילין. ועיי' גם בשו"ת ספר הגיל שהוכיח מזה דאפי' מי שקרא כבר פעם א' קיש בתפילין יש לחוש לזה [אמנם עיין בשו"ת מהרשי"ק אורח סי' כ"ג ועיי' גם בשו"ת בית יצחק (הובא בס' טעמי המנהגים) בשם הרב הגאון יעקב יצחק מלובלין ז"ל דלא מקרי מעיד עדות ישקר רק אם לא קרא קיש ולא הניח תפילין כלל, אבל בקרא אדעתא שיניח תפילין אחיז לא הוי עדות שקר. ועיי' גם בשע"ת סי' ל"ח סי' י"ב דנוהג" לומר פ' קדש והי' וקיש בתפילין של רית]. כב) כדאיתא בגיטין דף ס"ז ע"ב מרגל בפת שחרית דמעליא לכולי גופיה ובבב"א דף ק"ז ע"ב י"ג דברים נאמרו בפת שחרית, ועיי' שו"ע אורח סי' קנ"ה. כג) כיכ גיכ בס' עכו"ק אות ס"ה ובראשית חכמה פס"ז דשער הקדושה [ומליצתו נודעת שהאכילה לשיש היא יותר קשה מלהתענות לשיש] אמנם בכ"ז הי' רגיל גיכ לענות בצום נפשו בערב ר"ה,

כז המשקין אשר שתה הן כאפפע הן רומב הי' רותחין כ"כ
עד שלא הי' אפשר לאחר לשתות. ובל"ס הי' מעמו ונימוקו
עמו שלא יהנה גרונו מהםכ"י).

כח שינת הצהרים שלו נמשכה כשתי שעותכ"י אם הי' צריך
לו לדרוש איזה דרוש או הספד הי' לוקח את החומש עם
פי' פנים יפות ומרבו הגאון בעל הפלא"ה ז"ל לעיין בו
על משכבו לשינת הצהרים.

כט יתר שינת הצהרים ערך תשובתו להשואלים דבר נחון,
ושאר התשובות ערך ביים ד' וה' שלא למד בדם שיעור עיון.
ל בין מנחה למעריב למד ג"כ עם בני הישיבהכ"י.

לא פתח ביתו הי' פתוח לכל שואל ומבקש זולת בעת לימוד
השיעורים, ובכ"ז גער בתלמידיו על שראה שעכבו א'
מלבוא לפניו בעת ההיא, כי אמר מי יודע כמה נחוצה
בקשתו (ת"מ).

לב הי' אוהב הבדידות אבל הי' זהיר שלא ירגישו מזה מאומהכ"י.
לג דרכו הי' לילך בשחות עינים ולהקדים שלו' לכל אדם.
לד אם ראה זקן אשר הכרת פניו ענתה בו כי נכבד הוא הידר
אותו ועמד בפניו כ"י).

שובבי"ם ת"ת, עשי"ת וגם בתענית חלום (תולדות משה).
כד כי אף שהרופאים בקשו למנעו מזה באשר אמרו שמויק
לבריאות גופו, בכ"ז לא שמע אליהם (לקוטי חבי"ח) כה) וכן
לא הי' נוהג אלא אחר הפצרת חמיו הגאון ר"ע איגר זצ"ל
למען ינוחו עורקיו קצת (שם) כו) עיי' לקמן בסדר לימודו.
כו) והי' מרגלא בפומי' בד קודש ילבש ר"ל הבדידות קודש
ילבש כי עמוד בר הלכב הוא אהבת הבדידות אמנם צריך לזהר
להסתיר דבר זה (למען לא יאמרו מי יגור עם אש אוכלה, כי
אם מכנסים בד יח"י על בשרו, ר"ל כניסת אהבת הבדידות
(לקחבי"ח במכתבו ובהקדמה לשרת ירד) ועיי' גם בעבודהק צ"ש
אות נ"א ובאגרות סופרים מכתב ו' כתב הכ"ס זצ"ל מזה, וז"ל
לא התנהג עצמו בעיני המון בחסידות ופרישות לאסור גדר
גדוד בינו וביניהם ואינם ראויים לצרף עמו, רק שקל הכל
במאזני שכלו הזך והבהיר ובתר ברע במיעושו וטלבו לפומי' לא

לה ה' נזהר מאוד שלא להשתמש בת"חכט).
לו בכל מקום אשר בא שמה ה' דרכו תמיד לילך לקבל פני התלמיד חכם אשר בעיר ובפרט אם ה' רב ממונה על הצבור, ואגב חקר ג"כ אם לא נמצא איזה דבר לתקן באותו מקום(ל).
לז מעולם לא נשמע על כיו קללה וגער על מאן דמקלל אף על דברי שמים(לא).
לח כסף וזהב לא ה' נחשב בעיניו ובפרט כאשר נראה לו שיש לעשות איזה חידוש השי"ת.
לט ה' נוהג נשיאותו ברמה אבל לא להתגדל רק לש"ש, ומעולם לא ה' נהנה ליטול שכר על שום ד"ת וכדומה. ולא היכל מתנות משום בע"ב שחויץ מבני קהלתול(ב).
מ מעולם נדג ליתן חומש צדקה מכל אשר לו, ולכמה ת"ח נתן סך מסויים בכל שבוע ושבוע, וכן החזיק רבנים במקומות אחרים אשר ידע כי הלחץ זה הדחה דוחק אותם(לג).
גילה טעמו ונימוקו ואם כי כולם ידעו והכירו כי זה משה איש אלקים קדוש הוא וראוי ליטול השם. כח) ת"ס [ועיי' מ"ש בשרת י"ד ס"י ר"לג בענין הידור בעל המעשים]. כט) פעם א' נפל לו דבר לארץ ורצה בנו הכים ז"ל להגביה לו ולא הניחו באמרו וכי אה"י מועל בהקדש חלילה (שירת משה). וועיי' גם לקמן במנהגיו בעת אפיית המצות. ל) וכן נהג אחריו גם בנו הכים זצ"ל (חהמ"ש). לא) עיי' בחהמ"ש ובלה"ע שמספרים שפעם א' נענש א' משונאי בעל השערי תורה על ידו וכאשר שמע רבינו זצ"ל מזה אמר וכי דבר גדול הוא זה הלא ידוע כי רצון יראיו יעשה, אבל לא נכון להיות להם רצון כזה, כי גם ענוש לצדיק לא טוב. ובאגרות סופרים במכתב הנ"ל כתוב, הלא ראית לפניך איך התנהג לרעות בצאן עמו לאט לאט ודבריו בנחת נשמעים, לא יצא מפיו קללה וקלון בפרט בפרהסיא, ונהפוך הוא שיבח עדת ה' ובחכמה הוכיח אותם תוכחה מגולה מאהבה כסותרת הניכרת לחוץ במשק שפתיו וכי' אבל לא בא לכלל כעס ודברי חכמים בנחת נשמעים. לב) וכן ה' בנו הגאון בעל כ"ס זצ"ל נוהג אחריו. (חהמ"ש) לג) וכמעט בכל שנה ה' ממושכנין כלי

מא מאוד ה' מהדר לגשות המצות באופן הנאות והשלימות האפשרי בפרטיה ודקדוקיה ובגודל ערכו בתורה ובחכמה לה' ולא ה' חס על ממונו לקיים זה א' ואנוהוליה).
מב בכל ער"ח אחר תפלת יו"כ קמץ או ביום שלא עשו יו"כ קמץ קודם תפלת ערבית ה' המנהג למכור זכות נרות התפלה ונרות קה"ת, זכות זה ליתן את הנרות הללו הוא ה' קונה תמיד, וכשהי' לו יא"צ להח גם הנרות ממקומו והניחם לפני התיבה.

מג בלילה לא עלה למטתו עד אחר חצות ואמר לתלמיד מובהק כי מעולם לא טעם טעם שינה בשעה שהיא כודם חצות, כי בנעוריו הלך לישן מ"ד אחר מעריב וקם שעה אחת כודם חצות ובעת זקנתו ה' ער עד אחר חצות ל"ל).
מד דרכו ה' לישן מלוכש בבגדיו, רק מעיל העליון החליף "בשלאפראקק", וגם הסיר המנעלים משום ברכת כל צרכי ומטפחות הצואר משום מלביש ערומים.
מה מעולם לא הוריד ידו למטה מטבורו כמ"ש רז"ל מרבינו הקדוש [מס' י"מ].

כסף שלו מפסח עד פסח על הצדקה אשר הוציא (להיע). לר' עיי' בס' דה"ח שצריך לשמוח בעשיית המצוה כאילו הרויח כל ממון שבעולם וגילה הארי זיל שזכה לכל מה שזכה בשביל שמחת המצוה. לה' ולדוגמא נזכיר דגם שקנה בדמים יקרים את ספר התורה אשר כתב רבו המובהק הגאון ר' נתן אדלער זצ"ל, גם הוא הכתיב ס"ת ע"י הסופר מומחה ומובהק ר' זוסמאן סופר זצ"ל, והוא למד עמו הכוונות אשר יכוין א"ע בכתביבתו. וגם קנה לזה כלי קודש של כסף גדולים ויקרים. לו"י יד שנים רצופים [שבע שנים בק"ק מסד ושבע שנים בק"ק סיב] כל שינתו לא היתה אלא שינת עראי, כי לא עלה על משכבו בלילות, כי אם במקום אשר ישב שם לעבוד עבודתו ערבה עליו שינתו (אבני בה"י) וגם עשה פעולות שונות להפיג מעליו השינה (חמה"ש). לו"י כיכ בס' לקוטי חב"ח פ' לך לך, ומביא שם גם בשם ס' יערות דבש שלא לומר "אדיע" מהאי טעמא כי פירושו בלשון צרפת "עם ה' [ועיי' בס' כרם שלמה

מן בשעת העיטוש לא הי' נהוג לומר לישועתך קייתי הי',
 שמא מתוך ההרגל יאמר אותו גם בבית המוצנע. (ל)
 מז בליל ו' בחצות הלילה בא לבית מדרשו לעשות תיקון
 חצות עם בני הישיבה ואז הי' מקונן הרבה על בית המקדש
 תובב"אלה).

ב. דרכו בתורתו וסדר לימודו והוראתו.

א כל משרתו ותכליתו הי' להורות דעה ולהבין שמועה
 לאמיתה של תורה לברר שמעתתא אליבא דהלכתא.
 ב בעת החילו ללמד את השיעור לפני בני הישיבה הי' חוזר
 וניער שורה אחת מן המשנה עשרת מונים והי' מראה
 באצבע ועינו ולבו על התיבות כאילו לא למד פרק זה
 מעולם, וכן עשה בין שלמד בד בבד חודש בין שלמד
 ברבים וכאשר שאלוהו ע"ז השיב חדשים לבקרים רבה

סי' קניז שמביא ע"ז דברי השיך ביורד סי' קע"ט סי' י"א ועיי'
 בחידושי לכתובות דף ה' שאם שמע אדם דבר שאינו הגון
 יבוקף אל"י באזנו לפי שכשתחב אצבעו לא יכון לדבר או להרהר
 ד"ת משום צואת האוזן דהיינו גוף שאינו נקי. (לח) אחר
 התיקון הי' אומר בפ"ע פיוט האר"י ז"ל הנדפס שם [עיי' בשע"ת
 סי' א' סי' ז' וסי' תקפ"א דתיקון חצות כסדר האר"י ז"ל הוא
 עיקר גדול יותר ויותר מהסליחות עיי"ש].

א) הוא הי' אומר רק ע"י דרישת וחקירת התלמוד ולעזר
 יעף דבר על אופנו בהיות דאב"י ורבא לבחורים צעירים תצא
 תורה אליבא דהלכתא והמה מחכימים את רבותם (תולדות משה)
 והי' מרגלא בפומי' כמיש חז"ל באבות ואם למדת תורה הרבה
 אל תחזיק טובה לעצמך מי שמיגע בלימוד שילמוד רק הרבה
 ואינו מיגע לחדש חידושים זה אינו מחזיק טובה לעצמו, כי לכך

אמונתך בכל יום יהי ד"ת בעינינו כחדשים ורק לכך נוצרתי ללמוד עם בחורים להרגילם לעיון התלמוד ופקודתו זאת שמרה נפשי למען ידעו דרך הלימוד וממני יראו וכן יעשו.

בכל התחלת הזמן מרם נשא דברו בשיעור הו"ת היתה מלתו על לשונו בדברי אגדה במוסר השכל ללמדי ארחות חיים לבני הישיבה וזהו הנכראת עוד היום פתיחה ומאוד הזהיר אותם שלא יתנאו בלימודם ויתעשרו בנימוסים ובמדות טובות ויהי דוברי אמת בלבבם להיות תוכם כבדם ויתרחקו מאוד מאנשי שקר ומרמה אף אם מבני תורה המה.

קודם לימוד השיעור פתח פיו בחכמה ללמוד ס' חובת

נוצרת כי מה שלמדת ה"י מוכן לסניך כאשר נוצרת ואין זה טובה שתחזיק לעצמך שתאמר שלך היא (חוט המשולש).
(ב) כי ב"ס' תולדות דף נ"ה ע"א כיון שנתנה לו כמתנה נחלו אל, דסה שניתן לו כמתנה פ"י שע"י התלמידים שהוא לומד עמהם ומסקר עצמו כמדבר ע"י זוכה להבין ולהשיג יותר מכח שכלו שהקביה נתן לו מתנה ומגליון לו רזי תורה ונעשה כמעין המתנבר, אך אפשר שישנו היום וישכח מחר כמתנה ע"ס להחזיר ע"כ אמר נחלו אל שנותנים לו בירושה שאין לה הפסק והיינו כנהר שאינו פוסק ע"כ. וע"י גם בקרית סופרים היינו ההקדמה לחידושי על סס' חולין שכאשר ה"י לומד עם תלמידיו ועלו בלבו רעיונות נשגבים בחריצות נפלא כשטף מים כבירים ונהר היוצא מעדן ה"י מפסיק בלימודו ונעה בתפילה אהבה רבה אהבתנו ה"י וכו' כי זה ה"י אצלו כהפסק מעבודתו הגדולה שהוא צמצום שכלו הרחב כדי ללמד.]
(ג) וכ"כ ב"ס' נגיד ומצוה צריך לזהר מן הגאווה ובפרט בענין ההלכה כי גדול כחה והגאווה בזה הוא עון פלילי. (ד) וה"י רגיל לצוות להם ללמוד סמנו הא"ך הדביר הוא משנאו תחתיו, מימי לא נצחתי אדם וע"י מימי לא נצחני אדם (לקושי חביח במכתבו) וע"י בסיח אות קסיג. (ה) כתב ב"ס' חוט המשולש אם ה"י בא אליו אחד אשר הכיר בו כי מינות נזרקה בו גילה לסביביו כי בכל פעם שהא"ש הזה הולך מביתו מיר אני לוקח לי ספר מוסר ללמוד בו כי הבל פיו מממא ר"ל.

הלכות לערך רביעית שעה כדי להלחיב לב תלמידיו ליראת ה' ולא דילג אפי' הקדמת המתרגם הן לשער היחוד והן לשער הבחינה, ולא למד עמהם שום מוסר אחר רק מספר זה, אבל צוה להם להנות גם בס' מנורת המאור המלוכה מאגדות חז"ל¹ וגם הוא בעצמו למד עם בנותיו מספר זה².

ה אחר לימוד חובת הלבבות אמרו התלמידים האבלים קדיש דרבנן, ורק קד"ר זה הניח להם, אבל בכל שאר לימוד השיעורים אמר הוא בעצמו הקדיש.
ו דרכו ה' ללמוד מסכתא על הסדר ולא לדלג ממסכתא למסכתא או מענין לענין, ולמד שיעור זה ושיעור עיון שלש פעמים בשבוע, ביום ד' חזרו התלמידים על למודם, וביום ה' קודם חצות היום ה' הגסיון בשיעור השבוע.

1 וידוע כי ה' רגיל לומר לתלמידיו תאמינו לי כי ביום שאין אני לומד מספר מוסר אני מרגיש בעצמי הצטננות ביראת ה' (חה"ש) [ועיי' גם בעבודתך בצפורן שמיר שהזהיר ע"ז מאיד וכיכ בס' לב העברי שהעיקר להרהר בתשיבה קודם הלימוד שלא יהי בכלל ולרשע אמר סה לך לספר חוקי, ויבקש סאת ה' לב שחור ברא לי וכי' אחלי יכננו דרכי וכי' יהי רכי תמים בחקיקך; ועיי' גם בס' טעה"נ בשם הנהגות ישרות דהעיסוד בתפילה ולא הקדים תשובה לתפילתי עליו נאמר מי ביקש זאת מידכם רמס חצרי, ובוה י"ל מ"ש דהמעי' (תהלים ע"ג) עד אביא אל מקדשי אל אבינה לאחריתם דבכ"ס דף פ"ו נתנו חז"ל מזה לסימן דרב אשי ורבינא ה"י סוף היראה] ובכ"ז לא ה"י דעתו שישקרו כל היום על ספדי היראה והמוסר אלא הזהירם לאמר יוקח נא מעט מים דהיינו המדות המביאות אותנו אל התורה רק מעט בכל יום ויום, אבל העיקר ואקחה פת לחם, לחמה של תורה להיות משוננים בדית (חביה במכתבו) וה"י רגיל לפרש מ"ש אין להקביה אלא ד' אמות של הלכה שכל ד' אמות שהולך ופוסע האדם יהי' מיוסדים עפי' ההלכה וד' אמות מלשון יש אם למקרא, היינו יסוד ושורש, והד' אמות המה ללמוד וללמד לשמור ולעשות (חה"ש) 1 פעם א' מצא את בנו הכיס זצ"ל בביתו ישה עוסק בס' ראשית חכמה, אמר לו הנח זה בני

ז בעת הציע השיעור כל סברא שאמר מדנפשי וכל יישוב קושיא ושאר חידוש שהעלה מיד חזרו התלמידים על דבריו בין כולם ובהמשך החזרה הזאת פלפלו עמו התלמידי המופלגים וכן נעשה ונשמע אף בשעת הדרשה בביהכ"נ הן באגדה הן בשמעתתא, כל דבר ודבר חזרו ושנו המקהל והתלמידים ואשרי עין ראתה אהבת התורה הזאת.

ח מאוד הי' מקפיד על חזרת הלימוד תמידית וגם הוא בעצמו חזר על כל שיעור שלמד עם תלמידיו ד' פעמים בכל יום.

ט צהלתו תמיד בפניו גדלה עד מאוד בעת לימודו, שהי' לומד בחדרה ודביקות נפלאה אין לשערי.

בימי בחורותיך (שם. ח) ורמז לתלמידיו במיש חזיל על רבי שמעולם לא פסק מעל שולחנו לא צנון ולא חזרת, הצנון בחריפתו מרמז על הלימוד למסבר, וחזרת מרמז על הלימוד למגמר, שצריך לחזור על הלימוד פעם אחר פעם כדי לאוקמי גירסא (ההמש'). [ועיי' בחידושי לחולין דף ז'. אחר שהאריך בענין החילוק והפסל בחריפות בדרך הישר והיפוכו, כתב וזיל אחזיל לעולם יעשה אדם עצמו כשור לעול וכחכור למשא בדית, והענין כשור לרדיא המשרד עמקים וכרוב ותני ומעיי' ודולה מים סבארות עמקים והוא החריפות, ואחר שכירר שמועותיו וטחן וברר לסלת סולת נקי יהי כחמור למשא לישא אלומותיו כחמור נושא ספרים, ואם זה השור יחרוש במישור, אחיב בעליו יבצור ויזמר וישארו על גביו כחמור. אך מאוד צריך להזהר שבין הדרישה והאסיפה יברור ויזרה ברכת וסורה, אבל לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו. ה' יודע כי כעין האמור למעלה הבנתי מקיצורי דברים ורמזותן של רבותי הקדושים זצ"ל, אלא הם שמו מחסום לפיהם ולא גילו אלא ברמז לצנועי תלמידיהם, ואני עני וכואב מקום הניחו לי להתגדר בו. וה' רטוב יכפר בעדי, עכ"ל.ק. ט) כאשר הספיד עליו הגאון ר' דניאל פרוסמייץ זצ"ל הזכיר בשבחיו שקרוב לארבעה פעמים למד כל הש"ס בעיון (אבני ביה') ועיי' עירובין דף נ"ד ת"ד כיצד סדר המשנה שנמצא ביד הכל ד' פעמים. י) בס' חהמיש ושי"ט מספרים מזה שגם בעת שהי' לו חולה בביתו ליע אשר התמרמר עליו בתפלתו מקודם כיון שהתחיל ללמוד לא הי' מרגישין בו שום עצבות כלל וכלל [עיי' בס' נגיד ומצוה שמדת העצבות מגונה מאוד ובפרט

י כשחזר לביתו אחר לימוד השיעור הי' מוכרח להחליף את הכתונת מרוב הזיעה מחמת לימודו ביגיעה^(א).

יא הזהיר תלמידיו תמיד שיתבוננו בדבריו היטב כי על הרב להציע כל אשר יעלה ברעיוניו אמנם התלמיד צריך שתהי' בו מדת נפה והשנוייה בפיה דאבות שמוציאה את הקמח ומולטת את הסולת, ככה יבררו להם מחידושי דברים המסולתים^(ב).

יב אמנם הזהיר אותם ג"כ שלא ישליכו ההדמותיו מכל וכל, כי לפעמים תצלח להם הקדמה אחת בענינים אחרים אשר לא עלו על דעתו^(ג).

להשיג הכמה והשגה כי אין לך דבר מונע ההשגה יותר מזה, וכ"כ בס' דרך החיים כי שמעתתא בעי צילותא. [יא] עיי' בס' נגיד ומצוה שכתב ראיתי למורי זיל כשהי' קורא ההלכה בין החברים שהי' מקשה בכח עד שהי' נלאה ומזיע זיעה גדולה, ושאלתי לו למה הי' עושה כן והשיב כי עסק התורה הוא לשבר הקליפות וכו' ולזה צריך שיסרח האדם מאוד, ועיז גקראת התורה תושיה מתשת כחו של אדם, וכן ראוי להעיר עצמו ולשבר כח להתישו. [יב] והי' אומר להם נוח לי שלא תאמרו שום חידושי תורה בשמי מאשר תאמרו בשמי כל אשר ישמעתי ממני. [יג] בס' לקוטי חבי"ח מביא למשל עיז דברי קדשו מה שהי' רגיל לפרש בס' נח : את קשתו נתתי בענן קשתו הם רית קדושתו שמי תורתו ימיני, וינעתי ומצאתי דבר נפלא ארוזל סיום שחרב ביהמ"ק ננעלו שערי תפלה ולמדו זה במדרש איכה ספסוק סכות בענן לך עיי"ש, וזה נראה כונת הסאוף שכתב דבשעה שישראל אומרים בסוף התפלה עשה למען שמך וכו' נעשה דעש גדול למעלה בין העליונים. והענין דמאחר שננעלו שערי תפלה בעיהיר אנו אומרים אם גם תפלתנו לא עשתה רושם, מ"מ עשה למען שמך וכו' וזה רמזו במקרא את קשתי נתתי בענן, קדושתו שמי תירתי ימיני נתתי בענן בעת שהי' סכות בענן לך מעבור תפלה תאמרו עשה למען קדושתו שמי תורתו ימיני עכ"ל. [ואנכ' גזכיר כי כעין בחינה זו כתב בס' נחלת יעקב, והי' בענני ענן על הארץ ריל אף שאם יגרום החטא חיו שיהי' ענן על הארץ דהיינו מסך המכבדל, לא יהי' כימי המבול שימנע את השפעת הקביה מכל וכל, רק ונראתה הקשת בענן, דהיינו שיהי' עכ"פ האור וההשפעה ספולשי' דרך הענן שיהי' האור מכונה בשם קשת ע"כ,

- יג לימוד השיעור ה' בחורף בבי"המדר וה' שם הערפל הרבה פעמים כ"כ מרובה עד שאפי' הנרות לא ה' יכולים לדלוקיד' אבל בהיין למד בביהכ"נ אצל ארון הכודשט"י.
- יד בין מנחה למעריב ביום א' ב' וג' למד עם בני הישיבה טור שו"ע וש"ך יו"ד.
- טו החידושים שחידש בכל שבוע ה' כותב בקונטרסו ביום ד' שלא ה' לומד בו שיעור עיון. ולא יצא דבר מפיו שלא כתב על הספרט"י.
- טז אם קיבל שאלה נחוצה ה' ממחר להשיב תיכף ומיד"י.
- יז גדר בעדו שלא להשיב לשואל בהלכה שני פעמים בענין

ועפ"י ה' נלעיד לפרש מיד בברכות דף ט' ע"ב ותיקן ה' נוסרי אותה עם הנץ החמה וכו' סאי קראה ייראוך עם שמש, ר"ל שה' מתכונים בתפלתם להעביר העננים המבדילים כדי שיוכל העולם לקבל אור השפעתו ית"ש בדמיון השמש שמש בלי שום מניעה ועיכוב כמ"ש דוד המעיה (תהלים ס"ד) שמש ומנן ה' א' לא ימנע טוב להולכים בתמים. [המסדר.] יד וידוע מ"ש בשו"ת יו"ד סי' רל"ד וז"ל ה' יודע כי עיני ראו בחול דבר זה שה' עומדים צפופים ולא אוכל לפרש מפני פריצי עמינו. ט"י לעת זקנתו אם רצה ללמוד או להתפלל בביהכ"נ ה' מזומנים לפניו שני ישראלים אשר הולכינהו שמה בכסא סגור שקריין יזענסטע. וכבוד זה עשו לו ג"כ אם ה' לו בריים בביהכ"נ אחר (חב"ח.) טז עיי' מ"ש בחידושויו למס' שבת דף ק"א ע"ב, וז"ל מה שנראה לי שגולד לן זה המנהג לחדש חידושים יותר מדאי וכל אחד בונה במה לעצמו זה בכה וזה בכה, אפשר לחפש לן זכות שגזרו כן גאוני קדמונינו ז"ל ישראל ישכחה ישגוברת בעוה"ר בעולם וא"א לאוקמא גירסא, אכן עיי' החידושים בכל דף ועמוד עיי' זוכר הכל ומילתא דתמיה מידבר דכירא והנסיון מעיד לנו ע"ז, ויודע אני בעצמי, וא"כ אף אם החידוש אינו נכון כי מ"מ מועיל לשכחה עכלהק. יז סעם אחת שאלו בנו הגאון בעל כ"ס זצ"ל על מהירות השוכותיו אפי' בענינים חמורים, אז השיב לו, ידעתי בני ידעתי כי לא דבר קטן הוא ושמעתתא בעי צלותא, אבל דע כי בכל דור ודור מעמיד ה' איש על העדה להאיר להם הדרך

אחד, אף אם השואל ה' מפלפל אתו ובא כמשיב על דבריו^(י).

ח מימיו לא קרא התהלות והשבחים אשר הללוהו ופארוהו בהם במכתבים הבאים אליו (אבני בה"י).

ט יסד ותיקן חבורות חבורות לקבוע עתים לתורה הן לבעלי תורה והן להמון עמ"ס, גם תיקן חכרות להחזקת תלמידי חכמים אשר תורתם אומנתם ובפרט להחזקת בחורי חמד דישיבתו.

כ ביום ד' וה' למד פרשת השבוע עם פירש"י והרמב"ן^(ז).

כא בין פסח לעצרת למד עמהם מס' שבועות כולה.

כב מר"ח אדר עד ר"ח ניסן למד מס' מגילה כולה, וה' דרכו ללמוד עד הפורים עד מאי מברך והשורות מאי מברך ה' לומד ביום הפורים וחדש בכל שנה איזה דרוש במאמר זה.

כג אחר לימוד הזה שב לביתו ולמד שיעור א' עם בחור שבביתו וה' מנהגו שהבחור אמר לפניו שיעור מש"ס בפנים והוא שמע דבריו, וכשלא אמר הסימן שנאמר בגמ'

ולתיר ספיקות שלהם, ויען כי רובם ככולם שואלים דבר ה' מפי נראה בעליל כי מן השמים מסכימים לזה, וביה למדתי ככל הצורך וכונתי בלתי לה' לבדו, עיכ איני חושד להקביה שיכשילני חיו ובודאי יסכים להוראתי, ואם הרא"י לפעמים אינו אמת מיט הדין אמת הוא (חוט המשולש) ועי" גיכ סוף דברי ההקדמה לשו"ת יוד במכתב קדשו בענין זה ופירושו בקרא כחצים ביד גבור כן בני הנעורים וכו' ודפחיה וש"י. ח"י כיכ לתלמידו החביב הגאון מ' ישראל דוד מרגליות ז"ל אבדקין פיוזנג (שורת מילי דאבות אהעיו ו' וחהמיש) ועי" תשובה מח"ס ז"ל נדפס בסוף חידושי כתובות מה"ת. י"ס ראה זה מ"ש בחידושי' לחולין דף כ"ה ע"ב אחז"ל אבוקה להבדלה מצוה מן המובחר פ' אבוקה דביקות וחביקה כמ"ש רמב"ן ויאבק ויחבק ע"ש והרביקות ישראל ז"ל היינו אבוקה וחבוקה מצוה מן המובחר להבדלה מן האומות ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי. כ) גלו וידוע איך הפליג בכל עת את הרמב"ן זצ"ל ופירושו על התורה, וכן צוה בצואתו ללמוד התורה עם

וכגון שסד"ך סימן גער בו לומר גם זה וזכמ"ש בשל"ה
 שיש בהם סודות נעלמים ועוד הקפיד שלא לומר בלילה
 הדין כך וכך בשו"ע, אלא שהלכה כך וכך שאין מזכירין
 בלילה לשון דין (ש"מ).

כד העיד על עצמו שמיום שהגיע לכלל עשרה שנים לא הלך
 ד' אמות בלא דברי תורה^(א) וגם לא עבר עליו יום שלא
 חידש חידושי תורה.

כה כל דבריו אפי' שיחת חולין שלו הי' במדה במשקל
 ובמשורה כאדם המספר מרגליות.

ג. דרש דרש משה.

בליל ר"ה בביתו אחרי שובו מתפלת מעריב שבבית הכנסת.
 ר"ה לפני תמיעת שופר בביהכ"נ.

בשבת שובה^(א).

בליל כל נדרי בביהכ"נ וזהו מקפיד לעורר לתשובה על
 עון כרי ר"ל ואחר הדרשה אמר הודו^(ב) וסיים בפסוק אור
 זרע לצדיק.

ביום ח' טבת.

ביום ז' אדר.

פירוש, וכתב בס' שירת משה שמעתי מפי תלמידו הגאון
 חביה ז"ל שמעולם לא הלך מלימוד פירשיי שלמד החתים עם
 תלמידיו שלא זלגו עיניו דמעות מקדושת קול לימודו גם בלמדו
 פ' תרומה או תזריע. באהרבה פעמים אמר, הקביה נתן לי
 ג' חושים אני מדבר עם בנאי ובתוך כך אני חושב ג"כ באיזה
 שורת ואסדר לי ג"כ השיעור לבני הישיבה או איזה דרשה
 בדברי אגדה.

א' פירסם ברבים יסמה ישנהגים לשלוח להרב הדורש
 בשיש ובשבהיג צוקר וקאפע לכבוד התורה ותפארת חבוב
 המצוה, צריך שיהא מונח הצוקר על הקאפע כבר מעיש באופן
 שאינא לנערו ממנו וממלמל הכלי עם הקאפע אגב הצוקר
 הגהות חים פ"י ש"ז. ב' כפי דברי הרמב"ן ז"ל לקבל כניסת יום

א

ב

ג

ד

ה

ו

ז בשבת הגדול.

ח ביום ל"ב בעומר לבני הח"ק דגמ"ח על בית החיים: ובתחלה דרש אז גם שמעתתא בסוגי' שהכין לזה.

ט ביום ז' מנחם אב בביהכ"נ או בדרשה הזאת ה"י מונה בכל שנה זמן החורבן של בית שני לקיים מה שנא' במכילתא פ' בא כשאי אתם זוכים אתם מונים לחורבן ה' יבנהו בבי"א.

י ביום כ"ז אלול והוא יום פטירת רבו המובהק הגאון מו"ה נתן אדלער זצ"ל.

יב בש"ה שלפני ר"ה בביהכ"נ צומערמאנטל וה"י דורש שם ג"כ בסוגי' שהכין לזה.

יב ומלבד כל אלה ה"י דורש בשלש רגלים בבית המדרש. ביום א' עוד הפעם בחר"ת, וביום השביעי בענין אשר צוה ללמוד על יום ההוא.

יג קודם הדרשה בשבחה"ג ובש"ש ה"י אומר לפני אה"ק רשות אשר יסד לזה.

הקדוש בוריו ובחרטה. (ג) כיב בסי' הזכרון שלו. (ד) בסי' משכיל אל דל כתב לתלמידו הגי' ריה זצ"ל שמעולם לא התפלל כיב בדביקות ובכונה כמו תפלת מעריב שהתפלל אחי הדרשות של רבו הח"ס זצוק"ל שדרש בהם לעתותי ערב. (ה) בחוט המשולש מביא רשות"ה זה לדוגמא: ברשית האי' הגדול הגביר והגורא מוציא בכשרות אסירים, כאין ליש שכלל עולמו בעשרה אסירים, ונח ביום השביעי קודש לדור דורים ובחר בשלשה אבות האדירים, והוציא בניהם לחירות עולם מעבודת חמורים, וקרבתו לפני הר סיני לקבל תורה ומצות וחוקים ישרים, והנחילנו ארץ הקדושה ובנה בית הבחירה ומזבח כפורים, ומסני' חטאינו גלינו ונתפורנו בין הורים, לא עזבנו אלקינו ויש עלינו חסד לנהלינו במעללי ישרים. עיי' מנהיגי צדק אקרויט עם ה' המה הגבורים, אשר מעולם אנשי שם ששמן הטוב וה"י למאורים ואישים קצינים נבאי צדקה נביים ומחלקים די חסורים, לעניים ואבינוים עם מפזורים ואישים נבאי חוק דנומלי חסדים עם החיים המצירים, וחסד של אמת הטובלים לקברים ואחרונים חביבים חיבה יתירה נורעת ידיעת בית רב רבנים המוכחרים, תיח מרבים שלוי כככבי שמים מאירים, המה רבנים דיני קרתא המה המורים, הם העוסדים על סקדי ה'

ד. והי' ביום הששי והכינו.

א מיד בשחרית אחר התפלה בעודו לבוש בתפילין של ר"ת הי' מעביר הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום^א וקרא מתוך החומש ולא מתוך ספר תורה^ב.

ב בשבתות שיש הפטרה שלא מענין הפרשה לא הי' אומר רק אותה ההפטרה שהי' קורין בשבת זה^ג.

ג אם הי' לו ברית מילה בעש"ה בא אחר סעודת הברית לבית מדרשו וגמר עם התלמידים שארית הפרשה בלא טלית ותפילין, אך בפ' בא, ואתחנן ובפ' עקב לבש עוד הפעם התפילין משום קורא ק"ש בלא תפילין, והראה בזה כי מ"ש כל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר לאו דוקא ק"ש אלא גם פ' קדש לי הוא בכלל זה^ד.

ולגדור גדרים ואלופי תורה מסובלים תלמידים חביבים הססולאים בפז ואבנים יקרים, שמים לילות כימים צדיקים כתמרים, וסטים שכמס לסבול עול כשורים, ועם הי' אלה ספה העיסדים לשמוע קול הקורא בהורים, הי' עליהם יחיו ויפריחו כנפן פוריה פרי עץ הדרים, יעלו וירוחו ויצליחו בכל עברים, ולא יעבור עליהם קול נוגש ומצירים, עיד יעלו לציון ברינה בשמוע קול הקורא בהרים, ונאכל שם מן הפסחים אשר יניעו דמים על הקירים, ולי אני עבדך יערה רוח קדשיך ממרום והי' נא עם פי בעת הטיפי כטל אפרים, ויוצק חן בשפתותי רוח חן ותחנונים בדברים ברורים. ויהי ידי רב למשקל ומטרי בהלכות הכשר בליס האסורים, ולשם הי' נותן תורתו לעמו ישראל להורות לעם הי' דרכי הי' בדברי מוסרים, ונובה לשמוע שנית מאלקינו בבית הי' בראשי הדרים אמן. הי' אלקי גדלת מאוד הוד והדר לבשת, הי' אלקי אתה ארוסמך אודה שמך כי עשית פלא עצית מרחוק אמונת אומן, גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך.

א עיי' בס' עבוהיק אות קכ"ט, וכ"כ בשעית סי' רפ"ה שהאר"י זצ"ל יום הששי תיבה ומיד אחר תפלת שחרית הי' הולך למקום שיש סית וקרא שמירת. ^ב זהו לא כדעת הסו"ז בה' שבת סי' רפ"ה מקיב (גם המגיא כתב בשם הרדב"ז מי שרגיל בטעמים יקרא מתוך סית). ^ג זהו כד' עבוהיק אות קל"ב. ^ד עיי' חק יעקב סי' ת"צ דביום א' דחודש ססח אין לחלוץ

- ד לא אכל סעודה קבועה בעש"ה, וסעודתו בשחרית הי' רק פת דובשנין עם קאפפע ובצהרים לא סעד כלל^(ה).
- ה מלבד מה ששילם בעד מזון שני בחורים הי' נותן בכל עש"ק שלשה ז"ב על לחם ויין לצורך הבחורים אשר לא היתה להם סעודה קבועה בש"ה^(ה).
- ו בכל עש"ק כתב בקונטרסו חידושי אגדה שחידש בפ' השבוע.
- ז בגדי שבת לבש במקוה וכד' הרמ"א סי' רס"ג ומאוד הי' נזהר להחליף כל בגדיו לכבוד השבת אפי' הכתי ידים (האנדשטיטצען)^(ו).
- ח כליל ש"ה הי' ישן בהם, ובמוש"ה פשט את בגדיו של ש"ה ולבש בגדים אחרים של חול אשר לא סרו ממנו עד עש"ק הבא.
- ט מעולם לא ראהו אדם זולת השמש שלו בלא מעיל העליון משום אל ישנה אדם מרבנות שלו.
- י העריבה שרחץ בה טרם רדתו למקוה בעש"ק הי' רותת

את התפילין רק קודם והקרבתם [לפי מ"ש לעיל בסדר היום שלא הי' אומר ק"ש בתפילין של רית עי"ש ציד כאן שהי' מניח תפילין של רש"י, אבל צ"ע דלא משמע כן מסתימת לשונו דבעידו לבוש בתפילין של רית הי' מעכיר הפרשה ולא מחלק בין אלה הפרשיות שכתוב בהן פ' ק"ש או קרש] (המסדר). ^(ה) וכתב בס' לקוטי חביח שלא זכה לדעת אם הי' נוהג כן גם בשחל ריח בעש"ק אבל מסתברא שאכל סעודת ריח. ^(ו) והי' רגיל לומר להרב הצדיק מ' מרדכי פישל סופר ז"ל [אשר נעשה לזה שלית מצוה] כי אין זאת מכיסו, אמנם לאחר פטירתו ידעו ביחוד ובבירור כי מכספו נתן הכל. ^(ז) ראה מה שמספר בזה בס' הזכרון שלו כמה טרחות טרח וכמה הוצאות עשה כדי לקבל מלבושים להחליף על שיק בעת שהיתה מלחמה על העיר (ועי' בס' עבודהק אות קל"ט, ועי' גם בס' טעמי המנהגים בשם החיד"א בס' על דברי סיח שמי שאינו מתפלל כליל שיק בבגדי שבת ואינו לובש אותם רק בבוקר

מאוד, ובעל המכוה ה' רגיל לתת לו לתוכה כסת של עור ממולא בעשבים (אייזענקרויט) להחזיק העורקים^ה).

כשהי' מוציאים הלחמין מן התנור בעש"ק צוה להניחם יא מיד על השלחן^ז.

ה. ביום השבת,

ביום השבת יערכנו לפני ה' תמיד.

א בליל ש"ק ה' מתפלל מעריב הודם זמנה, אמנם התאחר בביהכ"נ עד אחר צאת הככבים ואז אמרו כל הצבור ק"ש עמו^א ואח"כ אמר איזה דרוש בפ' השבוע.

ב אחר מזמור שיר ליום השבת בירך על עשבי בשמים שהי' מזומנים לפניו מעש"ק לבין בקי"ן ובין כחורף^ב והוא בעצמו הביאם מביתו לביהמ"ד^ג.

ג וכן ה' מנהגו לברך בכל יו"ט קודם ברכו ואפי' ביום הכפורים.

ד בתפלתו לא כיון לצאת י"ח זכירה כדי שיצא ידי חובת קידוש דאורייתא מן המובחר במקום סעודה על הכוס^ד.

ה בבואו לביתו בירך את בניו.

מחלל בזה הדר קדושת שבת. ^ה והיג בעל לקוטי חביח מעיד ששעה אחר צאתו מן העריבה משמש בידיו במים ולא הי' יכולים לסבול רוב החמימות. ^ו (ועי' בס' דבש לפי שצריך לרחוץ בעיש במים חמין דוגמת הטבילה שטובלין הנשמה בנהר דינור להסיר ממנה כתמי העונות.) ^ז כי כהגהת ח"ס ס"י רמיב עפ"י הטרין בירך קע"ח סק"ז.

א עי' מג"א ס"י רס"ז סק"ב, וכי כסדהי דכתחלה יקרא קיש בזמנה ואח"כ יקדש על היין. ^ב כי במטה אפרים ס"י תרכ"ה לו' משום קבלת נשמה יתירה שנהנית מן הריח. ^ג כי כהגהת ח"ס ס"י רע"א, עי"ש שכ' דכתפלת יוה"כ בין

- ו פיוט שלו' עליכם לא הי' אומרד', וגם לא הרבונה'.
- ז הי' אומר אשת חיל ופיוט צמאה נפשי לאלקים מאבן עזרא ולא השמים מזה מאומה'.
- ח כוס קידוש שלו הי' מחזיק כמו ה' או ו' ביצים.
- ט מיין קידוש השאיר לקידושא רבא ולכוס הבדלה פסחים ק"ג.
- י התחיל הקידוש בויהי ערב. ח
- יא לא הי' לו י"ב חלות כרבותיו ז"ל אלא לחם משנה בלבד.
- יב המוציא לא טבל בליל ש"ק במלח, כי הטעם של על כל קרבנך תקריב מלח לא שייך בליל ש"ה שלא הי' בו הקטרה רק עולת שבת בשבתות.

בחול בין בשבת צריך לכוון לצאת י"ח זכירה. ד' ואמרו משמו כי מאחר שאין אנו נוהגים לומר התכבדו מכובדים לפי שאין אנו מחזיקים איע במדרגה הזאת שמלאכים מלוים אותנו, איכ גם לפיוט הזה אין לנו בו שייכות [וזה דלא כיעביך שהעתיק פיוט זה בקיצור נמרץ עיי"ש] אמנם עיי' בשעית סי' ג' סק"א. ה' זה ידענא מהנהגת הכיס וציל עפ"י עדות אבא מארי ז"ל. [וגם תלמידו הגאון מ' מאיר איש ז"ל לא הי' אומר ואשר נזכר בס' זכרון יהודה] וכיכ בשעית סי' רס"ב סקיב עיי"ש. ו' אמרו משמו שהי' אומר כי בלי ספק הי' שורה רוחיק על האביע ביסדו פיוט הזה כי נמצאו בו דברים עמוקים מיוחדים לליל שיק. ז' כן משמע משות אר"ח סי' י' שכתב שאין נכון להתחיל ביום הששי שאין בו משמעות של כלום [ושמעתי מאבא מארי זצ"ל שגם הכיס וציל נהג להתחיל הקידוש בויהי ערב בקול רם]. ח' ודילג התיבות אשר אינו שייכין למספר תיבות לפי דעת הארי' והיעביך ז"ל. כן נהג הכיס וציל [עפ"י עדות אבא מארי ז"ל] ועיי' במג"א סי' רע"א סיק כ"ב. כ' משאיכ לטעם השני שהביא הרמ"א בס' קס"ז סיה דהוא מגין מן הפורענות אין סברא לחלק בין לילה ליום דבשבת איצ שמירה כמיש המג"א בס' רס"ז סק"ג. ועיי' בזה"ק פ' פינחס (ואולי גם לטעם זה בא ע"ד רמז שאין אומר' בערבית דליל שיק שומר עמו ישראל) אמנם בס' נגיד ומצוה כתב לטבול גם בליל שיק למתק הגבורות עיי"ש וכי גיב כי הלחם

יג בצע ובירך ברכת המוציא והמסובים ענו אמן ולא ברכו בפני עצמן, וכן בכל י"ט.

יד בתוך הסעודה אמרו לפניו כל הזמירות לליל ש"ק חוץ מהפיוט מה יפיתא.

טו זמירותיו אשר חיבר בעצמו^ב ואשר נדפסו בס' שירת משה^ה לא שר, רק בסעודה שלישית או ישיר משה את השיר אשר חיבר לסעודה שלישית והמתחיל אל מסתתרו.

טז בין תבשיל לתבשיל למד לפני המסובים בס' רבינו בחיי בפ' השבוע, וכן עשה בסעודת הצהרים.

יז על שולחנו ה' אוכלים לפחות שני בחורים וחוץ מזה שילם עוד לאיש א' מיוחד בעד ארוחת שני בחורים.^י

והמלח הם אותיות שוות. ^י ה' מקפיד לקלוף מעט גם מפרוסה הגדולה במקום שנגעה בפרוסת המוציא כדי שלא יאכלנה זולתי ישראל. כן נהג הכיס ז"ל [עפ"י עדות אבא מארי ז"ל] וכ"כ במחש"ק סי' קס"ז ס"ק מ"ב. יא בנו הה"ג רשים אבדקיק קראקא זצ"ל סיפר כי כמה שנים לא אטרו הפיוט " רבון עלם, אף כי בעצמו האריך בשבח המחבר בפני התלמידים וסיפר להם המעשה הנדפס בס' משנת חכמים להגאון מהר"ם חגית כי בפעם הראשונה אשר שר המחבר פיוט זה בצפת ת"ז מקום מושבו שלח אליו הקדוש הארי לוריא זצ"ל שה"י אז ג"כ בצפת דלהי ידיע ל"י כי בהתחילו לשורר באה השכינה עם פמליא של מעלה לשמוע בקולו אך יען שלא ה"י עטוף בגד העליון התרחקו מעליו. ובכ"ז לא נאמר פיוט זה על שולחן מ"ן זצ"ל וכאשר שאלו בנו הגאון הנ"ל על טעם הדבר השיבו: טרם אגלה לך טעמי נח לי שתשירו אותו וכן נעשה מיום השבת ההוא והלאה. יב כתב בס' לקוטי חבי"ח ז"ל ודע כי כולם חיבר טרם בואו לק"ק סי"ב. ושמעתי ששאלוהו למה לא חיבר שום שיר מיום בואו לפ"ב והשיב כי לא כימים הראשונים שה"י טובים מאלה שלא ה"י מרדות הציבור רבי" עליו כל כך ונבאו הימים הקדושים וחישב עם נפשו על פעולותיו בשנה העברה ומצאם בעיניו כדי מדתו אז התענג בנפשו לתקן איזה שיר בין יוה"כ לסוכות.

ח בליל ש"ק ה' דרכו לחזור על כל שיעורי השבוע שעבר. והי' לו בחדרו שני נרות דולקים עד אור היום והי' לומדים עמו שלשה תלמידים, אחד בספר א' עמו ושנים לעומתו בספר אחר^(ד).

יט בחורף הביא נכרי את הנרות הללו לבית המדרש לעת התפלה בשחרית והציג הא' בעזרת אנשים ואחד בעזרת נשים^(ט).

כ בפסוקי דזמרה בש"ה שינה הסדר המוצג לפנינו, הקדים המאוחר ואחר דמוקדם.

כא בשבת שהי' בו פייט לא הי' אומרים אותו בתוך התפלה אלא הש"ץ הי' מתפלל בלי שום הפסק ואחר הקדיש שלם שלאחר השמיע הי' אומרים אותו^(טז).

כב הנהיג לקרות שם יששכר בפעם הראשון בתרי שיניין אבל משם ואילך בכל התורה כולה רק בחד שיין כדי לכסות מעם הראשון כי שכר שכרתך, ורק בפעם הראשון שע"כ צריך להודיע שמו נקרא בתרי שיניין^(יז).

כג ההפטר קרא בלחש עם הקורא וכדעת המג"א באו"ח סי' רפ"ד סכ"ה^(יח).

^(י) דרכו הי' להשאיר על השולחן המפה עם פרווי הלחם ושיירי כוס יין של קידוש עד הבוקר. כן ידענא מהנהגת אבא מארי זצ"ל. ועיי' בס' נגיד ומצוה שכן נהג האר"י ז"ל. יד' מזה נראה דגם בנרות חשש לשמא יטה, ועיי' סי' עריה. ^(טז) ואשה חשובה אחת נדכה לבה אותה ליתן נרות האלו כל ימיה ובשחרית התפללה אצל גר האחר. ^(טז) עיי' לקמן במנהגי סכות ושבועות. ^(יז) כי כחידושי תורת משה פ' ויצא [ועיי' בס' כרם שלמה אהע"ז סי' קכ"ט דיה ישכר] ועיי' בס' טעמי המנהגים בשם מדבר קדמות עיר טעם אחר משום בנו של יששכר שנקרא יוב ואח"כ ישיב עיי"ש. ^(חי) כי מדבריו בשרת אר"ח סי' ס"ח, אף שמסיק שם להניח המנהג שנהגו וכל תפוצות גלילות האלו שכל הציבור קורין עמו בקול רם. ואין למחות בזה כי מאחר שכבר נהגו כן לא ישמעו בקל עיי"ש שסיפר גיכ שמורו הגאון זצ"ל הנהיג בביהכ"נ שלו שלא

כד בברכת החודש לא אמרו התפלה שאומרים במדינתנו והיינו צלוחתא דרב[ו] רק מי שעשה נסים; והקפיד בזה שיאמרו הוא יגאל אותנו בקרוב[ו], ואמר כי זהו עיקר התפלה, שהגאולה עצמה א"צ לתפלתנו שכבר מובטחים אנו עליה מהשי"ת. וכן בבהמ"ז הקפיד לומר ויבשר לנו במהרה בשורות טובות, דהבשורות עצמן אינן צריכין תפלה דכתבי בקרא[ו].

כה בכל ש"ק אמרו שיר היחוד ואנעים זמירות, אבל אמרו עליו שהוא לא אמרו עם הציבור[ו].

כו אחר מוסף אמרו מזמור קי"א[ו].

כז אחר תפלת שחרית ומוסף למד טאו"ח הלכות שבת. אח"כ הציע איזה חידוש בפ' השבוע ואמר קדיש דרבנן.

כח בשבת הגדול ובש"ש ה' מקדימין להתפלל ככל האפשר, ובין תפלתו לתפלת הקהל בביהכ"נ הכין לעצמו הדרוש[ו].

לומר ההפסדה עמו כי הוא עלה למפטיר תמיד. יט' דלא כמנהגים שהביא הבאה"ט בס"י תי"ז סק"א שא"א בקרוב כדי שלא יהי' רק ב"א תיבות כמנין השם אהי'. ועיי' בב"י ס"י תקפ"ב בטעם השני על נוסח תפלתנו ודברך אמת וקיים לעד שכתב בשם הכל בו פ"א אתה הבטחתנו בכמה מקומות בענין הגאולה שתהי' לך לבדרך המלוכה ולכך אנו מבקשים שתאמת דברך וצעיק. אטנם אפשר לחלק כיון דעכ"פ הוא בדרך שבח ואינו אומר בלשון בקשה אצ"ל מהרה (המסדר) כ' עיי' בשרית יוד' ס"י שניז בענין יג עקרים, ועיי' בשע"ת ס"י קי"ח דרך משום השם היוצא מן יחד מארבע כנסות מדלג' תיבת מהרה. כא' בס' טעהמ"נ כ' בשם הגיהצ מצאנו זצ"ל שבאם לא התפלל בעצמו לפני התיבה לא ה"אומר השי"ן השיר אנעים זמירות לפי שאומרי' אותו במהירות ולא יוכלו הצבור לומר הפסוק שאומר השי"ן וכן להיפוך עיי"ש. כב' עיי' בס' זכרון יהודה כי הוא מדברי הרמ"ע שכתב כי מזמור הזה כולל כל השירות ויוצאים בזה המזמור בכל עת שמצטרכים לומר שירה ולכך טוב לאמרו במקום שירה של מוספין. ועכשיו המנהג לאמרו במנחה אחר קה"ת. כג' ה"י מנהגו ליקח לו החומיש אל החלון לעיין

כט בקידושא רבא צוה לא' מן התלמידים שיקדש על היין להוציא כי לא הי' אפשר לו לשתות יין אליבא דיהנא. והשותה את היין לא בירך על הקאפפע ולא על הצוקר שנמל בפיו למתק הקאפפעכד)

ל הקידוש לא הי' כי אם בורא פרי הגפן וכמ"ש הב"י סי' רפ"ט מגמ"פ ע"פ דף ק"ו ע' אלה).

לא אח"כ אכל איזו דובשנין משום קידוש במקום סעודהכ"י. וחלקו להמסובים עוגה נילושה בחמאה ולא הקפיד מעולם על שיעור ד' ביצים והמובא בשו"ע או"ח סי' כ"א אלא כדעת הגרא"ו כי הכל תלוי בקביעות הסעודה.

לב המסובים לא הי' רשאים למבול העוגה במשקה קאפפע רותח אף שהי' בכלי שניכ"ז.

לג כאשר הגיעו בבית הכנסת הגדול לקריאת התורה הלך השמש לקרותו והתעכב בביהכ"נ עד אחר תפלת מוסף בין בשבת בין ביו"ט.

לד אם לא באו אליו מבקרים מנכבדי הקהלה לקבל פניו בש"ק עסק בתורה עד סעודת הצהרים.

לה בתוך הסעודה שרו כל הזמירות הנדפסים ליום ש"ק. **לו** בקיין הי' לומד פרקי אבות עם בני החברא קדישא עד שקרא השמש לביהכ"נ לתפלת מנחה, אז עלה לביתו ובאו בני משפחתו לקבל פניו ושאל ודרש בשלומם עד זמן המנחה.

בו, ופי' אירע לו שנרדם שם מעומד עד אשר בא שמש הכנסת לקרותו ובכ"ז לא חסר לו מזג הדרוש (לקושי חביה). כד' כי' משוית או"ח סי' מ"ז. כה) אמנם בחוש המשולש כתב שהי' אומרים ושמרו ועל כן ברך וכו' ולא הקפיד על שהוא באמצע הפסוק (ועי' גם בשוית מהרשי"ק או"ח סי' קכ"ד). כו) כי' בס' טעמי המנהגים דהעולם אומרים דבמיני תרגימי שאוכלין בבוקר אחר קדושא רבא יוצאין קצת ידי ר' חדקא. (בשבת דף קי"ח). כז) כדעת הרשבי"א דגם כלי שני כל זמן שהוא רותח מבשל קצת. (עי' או"ח סי' שי"ח סעיף ה').

לז אחר תפלת המנחה קודם עלינו ה' אומרים בחורף ברכי נפשי; ואף כי לפעמים חשך היום וכמעט לא ה' פנאי לעשות סעודה שלישית לא חדל מלומר ברכי נפשי.

לח בקיץ ה' אומרים פרקי אבות קודם עלינו.

לט בשבת חנוכה או סמוך לחנוכה ולפורים שה' ביום ראשון, וכן בשבת שה' ערב יו"ט, התפלל תפלת מנחה מיד אחר סעודת הצהרים ועשה סעודה שלישית קודם שעה עשירית.

ו. סדר סעודה השלישית.

א אחר תפלת מנחה עלה לביתו לעשות סעודה שלישית ועלו אחריו ת"ח הקרובים אליו וישבו על שולחנו, ושאר התלמידים אשר רצו ג"כ ליהנות מתורתו של משה רבינו בסעודה הזאת עמדו על רגליהם סביב על השולחן.

ב הוא בירך ברכת המוציא על הלחם משנה ואח"כ לקח נאמן ביתוא^א הלחם ופרס לכל אחד ואחד.

ג ה' רגיל להזהיר שכל מי שנמל ידיו יאכל עכ"פ שיעור כביצה משום ספק ברכת ענט"י.^ב

ד אח"ז ה' מביאים דגים על השולחן ובקיץ דגים קטנים מלוחים שקורין "סארדעללען"^א. ולאחר שאכל מהם כל שהוא שוב חלק הממונה הנ"ל לכל המסובים.

א) הוא הרב הצדיק ט' מרדכי פישל סופר ז"ל.

ב) עיי' במגיא שמביא טעם אחר כיב בס' שירת משה.

[אבל עיינתי בס' קניח ובמגיא שם ס' ג' וד' ולא מצאתי טעם אחר, אלא היא הנותנת משום דפחות מביצה אי מקבלת טומאה או לא היא מחליקת רש"י ותוס' משה פסק דיטול ידיו ודא יברך עיי' במחה שיק שם] הספדר. ג) דלא כמ"ש בס' חכמת אדם

כי יש בהם חשש חומץ יין, כי ברגים האלו אין בהם ריח חומץ כי הם יבשים ממש, וכונת הגאון היא על אותן שקורין במדינתנו "רוססעלן" המה כבושין בחומץ ושומר נפשו ירחק מהם. עיי' בס' דרכי תשובה ס' קי"ג ס' ע"ג.

ה אח"כ מזגו לו כוס יין ובירך עליו בפה"ג ושתה מעט ואמר להמסובי' לחיים והם השיבו לחיים ולברכה; והי' מקפיד שלא יאמרו לחיים טובים כי אמר דלחיים טובים הוא בגמטריא קללהר'.

ו אח"כ מזג הנ"ל גם להמסובים כוס לברך עליוה' וכל הכוסות על הסעודה הי' של כסף.

ז מים לא הי' מביאים על השולחן לסעודה זו'.

ח אחר הדברים האלה אם הי' שבת שלא הי' אומרים בו צדקתך צדק הי' אומר לפעמים איזו מילי דשמעתתא' ובשאר שבתות השנה דברי אגדה בפ' השבוע והי' מאריך בהם ובדברי מוסר ותוכחה עד שחשכה הלילה וכל אחד מהמסובים אשר יראת ה' בלבבו נתמלא חרדה מפאת קדושת אמרי אש אשר מפיו יתהלכון בשעה הזאת.

ט הי' דרכו להביא אז דברי אגדה עם רמזים וגמטריאות. ואם הי' אומר איזה דרוש שמח בו מאודה'.

י לאחר שכלה לדבר דית שרו לפניו הזמר א' מסתתר שחיבר לסעודה שלישית.

יא אח"כ מזג הממונה כוס של ברכת המזון לאחד מן המסובים

ד) ואפשר כי זה ג"כ מעם הפוסקים שלא לומר בוכתוב לחיים טובים בעשיית מלת טובים עד בספר חיים כי שם אומרים עמו מיד' ולשלו' (ה) בס' נגיד ומצוה כתב דצריך לשתות יין באמצע סעודה שלישית ולא בתחלת הסעודה עיי'ש הטעם. ו) כ"ב הלכותי חביה וז"ל ונראה שחשש לדברי ר"ת בתוס' פ' ע"פ דף ק"ה ע"א שלא לשתות מים בין מנחה למעריב בשבת מפני הסכנה, [עיי' רמ"א סי' רצ"א סיב.] ו) בחוש המשולש כתב דבשבת שהוציאו שני ס"ת הי' אומר מילי דשמעתתא. ח) מרגלא בפומי' כי יש בתוה"ק פרדס, פשט רמז, דרוש סוד, ומי שהוא במדריגה היותר קטנה אינו זוכה כי אם לפשט, מדריגה שנייה למעלה הימנה הוא רמז, השלישית הוא דרוש והמדריגה העולה על כולנה היא סוד, [וכתב בס' שירת משה ששמע מתלמיד א' כי ט"ז שנים קודם פטירתו פסק מלומר בסעודה שלישית בש"ק דית עפ"י הקבלה מיראתו שאין עוד

לברך ; והמברך ה' שותה כוס בהמ"ז אף שה' כבר לילה ממשט).

יב אם ה' שבת שלפני ר"ח לא עשה מעשה להזכיר יעלה ויבוא בבהמ"ז, רק הקדים אז לברך קודם צאת הכוכבים".
יג במש"ק ירד לבהמ"ד להתפלל ערבית ואמרו הקהל עמו מזמור לדוד ברוך ה' צורי ולמנצח בנגינות.

יד קודם שהבדיל השמש בירך את בניו"א).
טו פזמון המבדיל בין קודש לחול ה' אומרי"ב).
טז במוש"ק ה' דרכו ללמוד ס' יד החזקה של הרמב"ם על הסדר"ג).

העולם כד' לכך]. ט) בחוש המשולש מוסיף דאף אם הוא בעצמו בירך בהמ"ז ה' עושה כן. י) אף שבס' בגדי ישע (מובא בס' כרם שלמה) פסק להורות כדעת המ"ז בס' קפ"ח להזכיר שניהם, ועיי' באה"ש שם סק"ח. יא) בהבדלה הקפיד שיעמידו לפניו על השלחן כוס של מים שיאבנו לשם זה בתחלה קודם ההבדלה ואחר ששתה הכוס של יין ישפך לתוכו מעט מן המים ושתה מהם והנשאר שפך על ידיו והעבירם על עיניו ובגובה ראשו. כן ידענא מנהגת אבא מארי זצ"ל (ועיי' בטור ס' רצ"ט בטו"ט שכתב כעין זה בשם רב עמרם). יב) הגם שכתב בשו"ת או"ח ס' ס"ז שכל עיקר הפזמון לא נתקן רק למוצאי יוה"כ כנראה מכל הענינים והחרוזים וכן הוא מנהג אשכנז לומר ראשית הפזמון בנעילת יוה"כ שחל להיות בשבת בכלל שארי ראשי הפזמונים, וכתב שם פזמון המבדיל בין קודש אני אומר כאשר שמעתי וראיתי (נראה שהקדים לומר זרענו ובספנו ירבה כחול. ועיי' מ"ש אדמ"ר ההיג ט' עק"בא סופר שלישי"א בס' שערי שמחה סוף פ' מ"מ לישב המנהג לומר כן בכל השנה זרענו ובספנו). אח"כ קרא פרשה ראשונה של סדר היטבוע הבא ושער זמירות הנדפסים למוש"ק. כן ידענא מאבא מארי זצ"ל וכ"כ בס' דרך החיים. ג) עיי' בס' דרך חכמה [מר' משה חיים לוצאטו זצ"ל] שכתב דצריך ללמוד ספר יד החזקה להרמב"ם מראשו לסופו עם מפרשיו לדעת מוצא כל דין ודין עיי"ש.

ז. ימים הנוראים ימי הרחמים והסליחות.

א בערב ראש השנה ה' מתענה לקבל פני המלך ית"ש.
ב בליל א' של ר"ה הלך לביהכ"נ להתפלל, ולאחר שדרשו לו בני הכנסת ברכת שנה טובה שב לביתו ושם חילו פניו תלמידיו ושאר בע"ב תורנים ובראשם דייני דקרתא, וה' דורש לפניהם דרוש ואגדה בו פירש הכתוב למען ירבו ימיכם ועל הרוב פ' ג"כ הספרי על פסוק זה שמסיים וכה"א ואוהביו כצאת השמש בגבורתו ובירך כל בני קהלתו בברכת השנים.

ג על שולחנו הביאו כל המינים שהוזכרו בשו"ע מש"ס כריתות והוריות לאכול אותם לסימנא טבא כאשר ה' בנמצא לקנותם^(א) לסלקא הביאו ירק שקורין "קרויט" סתמא או קאפוסטא, ולכרתי הביאו ירק שקורין "באראי" וכל הירקות בדקו התלמידים היטב.

ד זולת ירקות אלו וירק סאלאט למרור בליל פסח לא בא שום עלה ירק כל השנה על שולחנו ואמרו משמו שהעיד

(א) כן משמע מהגהת חיס לאר"ח סי' תקפ"א ס"ב (ועיי' בס' זכרון יהודה מנהגי הג' מאיר אי"ש ז"ל דבבית הגאון ר' משלם טיסמניץ זצ"ל ה' צריכים להתענות עד הלילה.)
(ב) עיי' בשליה במסכת ריה שלו עמוד הדין שכתב שאין יסום רמז באכילת הפרי רק הפרי הוא סימן שיזכור האדם דיתעורר בתשובה ויתפלל על הדבר הזה ועיי' המצטייר בשכל בגופני יתפעל הרוחני והמה למזכיר להתעורר מלמעלה עיי"ה, ואגב נעתיק כאן מ"ש בהגהת חיס לס' תקפ"ג שלא לאכול אגוז ה"ל ולפעיד הטעם דאחזיל אל גינת אגוז למה נמשלה ישראל לאגוז מה אגוז אעפ"י שמתגלגל במקום טנופת אין תוכו נמאס אף ישראל אעפ"י שמתגלגלים בין אוה"ע אין תוכן נמאס ע"ש וכיון שרומז על גליות לא מסמנא מלתא לאכול בריה ועוד אף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם ריה

ע"ע כי מיום עמדו על דעתו לא בא עלה ירוק לתוך פיו
זולת הנזכרים^א).

ה

בר"ה אחר תפלת מוסף אמרו מזכור פ"א.

ו

לאחר תפלת מנחה ביום א' דר"ה עלה עם בני הישיבה
אל הגן שהי' אחורי ביתו על הדר וכשם נראה פני הנהר
דאנוי ואמר שם סדר התשליך, ולא אמר רק דפסוקים מי
א' כמוך ג' פעמים ולא שום תפלה אח"כ.

ז

לאחר התשליך התעכב איזו שעות בסוכת גנו עם מסיבת
ת"ח והביאו לפניו פירות ובירך עליהם^ד.

ח

לברכת שהחיינו בליל שני הי' מביאים לפניו הרבה מיני
פירות חדשים^ה.

ט

כשבירך על פרי חדש בכל השנה בירך תחלה שהחיינו
וא"כ ברכת הפרי כדעת הפמ"ג סי רכ"ה^ו.

י

מיום א' דסליחות עד אחר יוד"כ התפלל בביהכ"נ הגדול
והאריך שם הרבה אחר התפלה ואמרו שסיים אז ששה
סדרי משנה עם פי' עץ החיים למהר"י חגיז ז"ל וחזר על
כולי תלמודא בבלי וירושלמי ספרא ספרי ותוספתא בדרך
קצרה בעיון נמרץ^ז.

אגז אף גם זאת. ^א בבהמ"ז לא הי' אומר הרהמן הוא
ינחילנו ליום שכולו טוב. כן ידענא מהנהגת אבא מארי זצ"ל
(וכן ראיתי בס' טעמין בעים נועם מגדים והטעם משום די"א
דמותר להתענות כלו ועוד דהמחבר סי' תקפ"ב סעיף ח' כתב
שא"א בר"ה מועדים בתפילה.) ^ד ונראה שהי' דעתו משום
ספק סעודה שלישית ביום. ומה שלא הקפיד על זה בשאר
י"ט, נראה משום שהי' דרכו לדרוש בכל יום ראשון אחר
המנחה וסמך על דברי הזוהר (המובאים גם במג"א סי' המיד
סק"ב) שכתב דגם בדית יוצאים ידי סעודה שלישית, ובידי
לבד לא דרש לכך הוצרך לפירות (לקוטי חביה.) ^ה זה הי'
מנהגו של הגאון ר' דניאל פרוסטיץ זצ"ל ראב"ד דק"ק פיב
לשלח על קערה אחת גדולה כל מיני פירות הנמצאים ערוכים
ומסודרים בפאר ויופי נחמד למראה עיי' אריס א' סאריס גנות
השרים. ^ו ועיי' בזה בשו"ת כ"ס או"ח סי' כ"ד. [ועיי' בהנהגת

- א בעשי"ת ה' דרכו ללמוד עם התלמידים בכל יום קודם צהרים הלכות תשובה להרמב"ם ז"ל.
- ב מכניסי רחמים לא ה' אומר וה' דרכו להאריך בנפילת אפים עד שהגיע ש"ן לשומר ישראל^ז.
- ג בברכת שלום חתם כמו בשאר ימות השנה המברך את עמו ישראל בשלום, ורק אחר התפלה, ובקדיש אמר עושה השלום^ח.
- ד ביום ז' תשרי השלים החומש עם התלמידים ע"ש שהי' יום זה יום לידתו, ונתן לכל אחד מתלמידיו הנמצאים שם לפניו ד' צ"ל לקנות להם לחמי חלב וזכין ה' דרכו לחלק כזה לכל התלמידים המתענים בתענית ער"ב שני וחמישין.
- ט בסליחות של שלש עשרה מדות נהג לומר כל ס' תהלים^ט.

ח"ס ס" רכ"ה שפסק דביום שנעשה אדם בן שבעים שנה יברך שהחיינו בלא שם ומלכות, דלא כתשובת חז"ן. ז' עיין שו"ת ח"ס או"ח סי' קס"ו, ועיי' בס' זכרון יהודה שה"י מאיר איש זצ"ל ה"י אומר יכניסו רחמינו וכן ישמיעו תפלתנו. והיא בקשה להשי' שיצוה למלאכים הממונים על התפלות שיכניסו וישמיעו תפלותינו לפניו (ועיי' שו"ת מהרי"א או"ח סי' כ"א) (ברם זכור לטוב חתן משה מרן בעל ח"ס זי"ע מו"ה משה טובי' לעהמאן ז"ל שה"י מיישב הנוסחא מדת הרחמים עלינו התגלגלי ולפני קונך תחנתך הפילי בסומן פ"ה דלכאורה אין לנו עם ממוצעים כלום והוא קטנות אמונה כאשר כתוב בח"ס אר"ח סי' קס"ז ובא"זה סידורים ומחזורים הגיהו המדפ"סים וכתבו תחת תחנתך תחנתינו בכ"ז עדיין התמ" קמה וגם נצבה לא הועילו בתיקונם כלום אבל פירש לן חתנא דבי רב כי דברי הפייטן מוסבים על מ"ש למעלה אזכרה אלוקים ואהמ"י ועיר האלוקים מושפלת עד שאול תחת"י ע"כ מדת הרחמים עלינו התגלגלי כלומר מעמד ומצב עיר האלוקים אשר ה' לחרסה ולביזה ותגלגל עלינו מדת הרחמים ומ"ש אה"כ ולפני קונך תחנתך הפילי ובעד עמך רחמים שאלי ג"כ נמשך לעיר האלוקים והכונה שיהא תעורר רחמים לפני שוכן מרומים כ"ז שמעתי מבנו ש"ב מו"ה יוסף לעהמאן שליט"א אני היק אשכ"ס.) ח' כן ידענא מהנהגת אבא מארי זצ"ל וכך הנהיג בבית מדרשו. ט' להיע

מז הכפרות שחש כדעת האר"י ז"ל בערב יוה"כ בעלות השחר מרם הלך לסליחות אל בית הכנסת, אמנם חרה בעיניו אם ראה שגם אחרים מקפידים לעשות כמו כן ועי"ז מעמיסים על השוחטים מלאכה מרובה בזמן קצר. והי' אומר כי מיום צום גדלי' עד ערב יוה"כ לעת ערב הזמן שיהיה לענין הכפרות, מלבד הרגע הזה בעיו"כ בעלות השחר וכי כל אחד יכול לכוין אותו הרגע.

יז בערב יוה"כ שלח אחר עדה שלימה חתומי זקן להפר נדריו ואח"כ הלך לעזרת נשים והלץ שם מנעליו וקבל נזיפה והעדה הזאת התירו נזיפתא.

יח קודם חצות היו שבל במקוה ואח"כ אכל סעודתו בצהריים.
יט לאחר תפלת מנחה באו אליו חשובי העיר והתורנים שבבעלי בתים ובקשו ממנו ברכה; גם מקצת בני הישיבה דחקו עצמם לחדרו שלא ברצונו וקבלו הברכה. אבל רובם קבלו ברכתו לאחר הלימוד בליל יוה"כ.

כ אכל סעודה המפסקת ובאו בניו ובני משפחתו ובירך אותם בדמעות שליש וביקש מהם להתפלל עבורו. אח"כ טבל במקוה שנית.

כא בליל כל נדרי התעכב בביהכ"נ עד אחר שגמרו הציבור ספר ראשון מס' תהלים.

כב צוה לומר כתר מלכות של הרדב"ז ולא של בן גבירול.
כג אם חל יוה"כ בשבת הנהיג להתחיל מזמור שיר ליום השבת קודם ברכוי.

[וכן נהג אחריו הגאון מ' מאיר א"ש זצ"ל לאמרו בציבור]
" בשנה האחרונה קודם הסתלקותו שינה בעצמו מנהגו להראות הלכה למעשה, אמנם כאשר חלה בהדרגה אז צוה לעשות כפרה שניה עבורו. (א) וכתב בעל לקושי הביח דבוראי משום התרת נזיפה הקפיד על חתיכת זקן, [ופעם א' קרא השליח אותו וגער בו רבו החיים וצוקיל על שלא הי' לו עדיין חתימת זקן]. (ב) ועי"י בס"ז ס"י תרין סקיד שכתב דעכ"פ טוב הוא שיטבול קודם תפלת מנחה ששם מתודה. (ג) הגהת ח"ס או"ח ס"י תר"ש [ובלים שכונתו לאסוקי מדעת היעביץ דתחילה י"ל

כד בשובו לביתו בא בחדוה ובשמחה עם אגודת עשבי בשמים בידו, ובירך תלמידיו המיחלים לו בביתו בברכת "גוש יו"ט" (יד).

כה אח"כ ישב על כסאו ולמד עמהם סדר העבודה עד מראה כהן ועד בכלל (ט) ואשרי עין ראתה מלאך ה' צב' הלזה כליל הקדוש הזה.

כו אחר גמר לימוד סדר העבודה ה' דרכו להציע איזו קושיא בהלכות שעסק בה על שבת שובה, ואח"כ למד המסכתא שהי' עסוק בה (ט), וככה המשיך לימודו עד שעה אחר חצות הלילה (י).

כז וכאשר ראו התלמידים שהתחיל להתנמנם סרו מעליו ואמר להם לכו בני והתפללו עלי ביום הקדוש, ובדברים האלו זלגו עיניו דמעות והוא פורש וכוכה והם פורשים וכוכים ומבקשים ממנו אחד אחד שיברכם וכן עשה, וכל תלמיד מבין אמר אמן על ברכתו וכן למר, והקפיד אם לא אמרו

מזמור שיר ליום השבת ואח"כ שהחיינו אלא כבעל מטה אפרים וכאשר פי' דבריו באלף לכטה אות י"ג דשוב לומר שהחיינו קודם שהזכיר קדושת שבת שיהי' נראה וניכר שקאי על יוה"כ. (יד) עיי' בהגהותיו לס' תקציג דיוה"כ יש לו טעם לקרותו יו"ט כשום כתן תורה וחינוך בדמיק. (ט) ואנב נעתיק כאן מ"ש בלקוטי חבי"ח בליקוטים והערות על כס' נזיקין בשם רבו החס' זצוק"ל. איתא בברייתא הנוספת לס' אבות והיא מתנא דבי אלי' ולא עוד אלא שכל דעולם כדאי הוא לו פי' כי עיקר ישיבת ישראל באה"ק לקיים מצות דתלוים בה, אמנם ד' רז"ל בכל מקום מיקטר ומגש תיח העוסקים בה עבודה כאילו מקטירים ומגשים נמצא דהעוסק בתורה לשמה איצ' לישיבת אי' כי אם כל העולם כדאי הוא לו עב"ל. [ועיי' גם בתורת משה פ' ראה ד"ה וכלפי שכתב מורי בדפלא'ה לשכנו תדרשו, ועיי' גם בשו"ת יו"ד סי' רל"ג וסי' רל"ד בענין מעלת קדושה של ישיבת אי' וירושלים גם בזה"ז] (ט) כאן לא הוזכר שהי' א' קורא עכו בספר אחד במנהגו כליל שיק, דהא ביוה"כ קורין לאור הנר כדפסק בשו"ע סי' עריה, ועיי' מטה אפרים תרי' דאפי' יחיד קורא מפני אימת יוה"כ. י"ו וכתב הלקוטי חבי"ח וז"ל ונהירנא אמר לנו כי הרב בשטאמפפֿען שמו הי' הגאון משה מרדכי בנעשה ז"ל האיר עיניו לחזור רק

וכן למר, והנשארים באו בשחרית קודם התפלה לקבל ברכתו.

כח ביוה"כ ה' מנהגו לעמוד על רגליו כל היום; ולעת זקנתו ביקש להחזיר לו נדר זה אולי לא יהי' ביכלתו לעמוד, אבל לא הוצרך לכך.

כט אם אמר ביוה"כ וט' באב הברכה שעשה לי כל צרכי לא נודע לנוח'.

ל הנהיג בבית מדרשו שיעלו כהנים לדוכן גם בתפלת שחרית. **לא** תפלת נעילה לא התפלל לפני התיבה והגם שבכל שנה כבדו אותו אלופי הקהל בתפלה זו כנהוג.

לב מיד במוצאי יוה"כ עסק במצוה ובדק סוכתו אם היא מסוככת כראוי כדי לקיים ילכו מחיל אל חיל'.

ח. ושמחת בחגך.

א בכל יו"ט התנהג' להנות בהמה ולשוחטה והפריש ממנה מתנות כהונה הזרוע הלחיים והקיבה וכן ראשית הגז' **ב** מערבית של לילי החג לא ה' אומר באמצע התפילה רק אחרי כן.

עתה על הש"ס עם רש"י בלא תוספות. ח' עיי' בשרת מהרשי"ק או"ח ס" כ"ה דמנהגנו לברך כמבואר באו"ח ס" מ"ו גם בס' כרם שלמה מס"ק כן עס"י ס' תשובה מאהבה עיי"ש. יט' כד' הרמ"א או"ח ס" תרכ"ד. ועיי' בברכ"י שכתב שהמקדקים עושים הדפנות ועצי הסכך קודם יוה"כ ובמוצאי יוה"כ מניח' הסכך אם לא כולו מקצתו. [ובס' עבוה"ק אות רפ"ה כתב רמז ע"ז וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה ויעקב נסע סכיתה] (ואני בעניי' הבינותי הרמז הזה כי בזמן שקולנו קול יעקב בתפלותינו ביוה"כ אין הידים שלנו ידי עשו כי ששטנו מעלינו הידים השעירות הן הן העבירות שבידינו ושלחנו אל ארץ גזירה שנגזרו ותמו ממנו, ע"כ עוד ביום ההוא בעבור יוה"כ ושב השטן לסטרא דיל"י לדרכו שעירה ויעקב נסע סכותה יגין עלינו מצות סוכה דא מהימנותא עלאה.) המסדר. א' עיי' בשרת ירד ס' שיא. ב' ובאמת הרע בעיני

- ג גם הש"צ שאמר המערבית באמצע התפלה לא הי' חוחם
מלך צור ישראל וגואלו אלא גאל ישראל.^ט
- ד בלילי יו"ט אחר התפלה הביאו האבות את בניהם לפניו
שיברכם.
- ה התפלה הנדפסת לומר קודם קידוש ליל יו"ט הראשון של
חג הסוכות וכן התפלה קודם נטילת לולב לא הי' אומר. די
- ו מצוה של די' מינים הי' מקיים בכל יום בסוכתו. ה) והי'
כאש בוערת בקיימו מצוה זו, ובשעת התפלה הי' הדי'
מינים בידו כאנשי ירושלים (סוכה דף מ"א ע"ב.) ו)
- ז בכל שנה הידר אחר אחרוג גענואזער ואמר שהמה היותר
כשרים.
- ח מלבד אחרוג זה הי' לו עוד אחרוג א' ההדר יותר ביופי'.

שאומרים מערבית או שאר הפיוטים באמצע התפלה, אבל לא
מיחה כמעט הנזכר לעיל [ועיי' ברמ"א ארח סי' ס"ח סעיף א'
ובמג"א ושע"ת שם]. והברכ"י בס"י ק"יב כתב דהחדר לדבר הי'
שאינו אומר פיוטים דר"ה ויה"כ משום הפסק יעשה כן בצנעא
בינו לבין עצמו ולא יפרסם הדבר מפני המחלוקת ומפני
כבוד גדולי עולם שתקנום ואומרים אותם.) ^ט עיי' ט"ז סי'
ס"ז ובשע"ת שם סי' י"ב כד' האר"י ז"ל הובא גם בשליה.
עמוד השל"י. ד) וגילה טעמו בזה שאין דעתו מסכמת לכיין
באיזו מצוה הכונה שכתבו המקובלים. וכך הי' אומר כל דברי
תוה"ק וכל המצות הם בנויים על סודות עמוקים, ועל שאינו
מאמין בזה אמרו חז"ל האוחז ס"ת ערום ר"ל שאין סוד בדברי
תוה"ק נקבר ערום, כי בהגיע לפי' ואלה המלכים או לפי'
ואלה בני שער החרי יבוא להלעיג ע"ד שלגלג מנשה וכי
לא הי' לו למשה לכתוב כי אם יחוס שער החרי שהי'
מחותנו של עשו, אבל מטעם זה לא יכון בעיניו לסמוך על
שום מקובל ולהאמין כי המצוה מרמזת על סוד זה דוקא.
[ופעם א' בא אליו בעל תוקע (שמו הי' ר' שמואל דייטש)
ובקש מאתו שילמדוהו כונות התקיעות וכמיש המג"א בשם
סליה, פתח לו החומש והראה לו באצבעו יום תרועה יהי'

בשבת שבתוך ימי החג נהג להסיר הלולב עם מיניו מן המים ע"י נכרי, כדי שלא יהי' כבושים ויופסלוה'.

בדי הערבות לא החליף בכל יום בתוך ימי החג רק בליל ה"ר"ט ואן הסיר ג"כ הקשר העליון מעל הלולב"י.

כל בניו ובנותיו, חתניו וכלותיו אכלו עמו בסוכה כל ימי החג, ואחר הסעודה הי' מחלק אגוזים ומיני מתיקה"א.

כל ימי החג הי' ישן ולומד והתפלל מנחה ומעריב בסוכתו ולא הי' נראה כמעט חוצה לה ולא טעם מאומה חוץ לסוכה.

בימים הראשונים של חג הסוכות הי' אומרים אחר תפלת מוסף מזמור ע"ו ובימי חוה"מ מזמור מ"ב ומ"ג.

כל ימי חוה"מ סכות האריך בביהמ"ד אחר תפלת ערבית ואמר מזמורים שונים שלא על הסדר הכתובים ברב שמחה וחדוה.

לכם, יכוין לקיים מצוה הזאת ולא זולת. ה' ועיי' גם בכרכי יוכפ ס"י תרנ"ב שכתב שנהגו קצת ממהדרים לבדך על הלולב בהנץ החמה בתוך הסוכה. ו' ועיי' מ"א ס"י תרנ"ב סק"ג.

ה' הג' מינים הי' קושר יחדיו בג' קשרים ולמעלה מהם עוד שני קשרים בלולב עצמו וסידר ההדסים א' מימין הלולב, א' באמצע על השדרה מבחוץ וא' באמצע מבפנים על פני הלולב ושני בדי הערבה בצד שמאל. כן ראיתי ושמעתי מאבא בארי ז"ל שהכים זצ"ל התנהג כן [ועיי' שו"ע או"ח ס"י תרנ"א,

ונראה שהוא כעין פשרה בין הארי והשליה בשם משי"מ]. ח' עיי' שו"ת ח"ס י"ד ס"י פ"א, ועיי' ג"כ בשו"ת הכ"ס או"ח ס"י קכ"ב [וראיתי בס' טעמי זמנהגים בשם שו"ת שאילת של"י דמרו"ב פשיטתו דנכבש פסול לא נזכר בש"ס ובשו"ע].

ט' כיכ הבאה"ש ס"י תרנ"ד שיותר טוב לאגוד קודם י"ט הערבה שלימה עם הלולב ויתן הלולב במים ולא ליקח בכ"י חדשה.

י' כיכ השע"ת ס"י תרנ"א בשם מהר"ל שבכל ששה ימים לא יהי' פתוח הלולב למעלה רק טפח ובהור יתיר אגודו עד חציו.

יא' בבחמ"ז לא אמר אלא הרחמן הוא ינחילנו יום שכולו טוב, זרק בחוה"מ אמר הרחמן הוא יקם לנו סוכת דוד. כן ידענא

טו בליל הו"ר ה' ניעור בסוכה עם הת"ח והתלמידים הסמוכים עליו ואמר כל התיקון הנדפס חוץ מהתפלה השניה שאחר ספר ראשון והתפלה על תיקון כרת.

טז אחר התיקון שהי' על הרוב במשך שתי שעות אחר חצות הלך לישן.

יז ה' מקפיד שלא לאגוד ההושענות, והקפיד ליקח ערבה עם י"ז (טו"ב) ענפים כמנין השם בן ד' במ"ק כמה שהובא במג"א תרס"ד סק"ח בשם גאון א"י.

יח בשמיני עצרת ה' אומר את יום שמיני חג העצרת הזהי'.

יט בליל ש"ע לא ה' ישן בסוכה.

כ אחר מוסף ש"ע ה' אומרים מזמור י"ב למנצח על השמינית.

כא אחר סעודת הצהרים הלך מסוכתו לדירת קבע והביא לפניו פירות ואכל.

כב בין מנחה למעריב דרש בסוגי' ולאחר שחשכה התפלל שם בבית המדרש עם הציבור ואחר התפלה עשו ההקפות כמו שנדפסו במחזורים בלי שום תפלה. גם לא העמידו ס"ת על הבימה.

כג לאחר ההקפות ואמירת שמע ישראל וגו' העלו ג' ס"ת על הבימה ולא קראו מהם רק שרו לפני הס"ת על הכל ואח"כ שר הרב הצדיק מ' מרדכי פישל סופר זצ"ל ארבעה זמירות מאותן אשר חיבר מרן זצוק"ל לשמחת התורה. ואלו הן מה נכבד היום, חלקי ה' וצור לבבי, אמלא פי תהלות, ה' אלקים חיים ומלך עולם, אח"כ אמרו אין כאלקינו ותרגמו כל חרוז בלשון אשכנז, ואמרו מזמור הללוי אודה ה' בכל לבב ועל כל פסוק ופסוק ענו הציבור הללוי, והי' מקפיד לומר אחרי' גם מזמור הסמוך אשרי

מהנהגת אבא מארי זצ"ל (וזהו דלא כפמ"ג סי' תי"ן סק"א).
(ב) עיי' בס' זכרון יהודה שנהג כמו כן והביא זאת בשם האריי ז"ל (ועיי' בבאר היטב סי' תרס"ד סק"ה). (ג) כיב.

איש ירא ה' במצותיו חפץ מאוד (ד' כי הראשון הוא שבח השי"ת והשני שבח כנסת ישראל להקב"ה שניהם ע"פ א"ב ואח"כ יגדל אלקים חי).

בד לאחר גמר הדברים האלה הכניסו ס"ת להיכל ואמרו עלינו, אח"כ מזמור תפלה למשה ומזמור יושב בסתר עליון ואח"כ אדון עולם בניגון ימים הנוראים.

בה לאחר סעודת הערב שוב נקבצו אליו התלמידים והי' נוהג להם מיני כסנני ויין רב כיד המלך וכל אחד מן התלמידים הי' שר איזה זמר, והי' רגילין לשורר אדיר אלקינו ברוך מלכינו, והי' מקפיד גם להפוך החרוז ולומר ברוך אלקינו אדיר מלכינו שלא יהי' נראה כשתי רשויות, גם הי' מוחה מלומר למוד אדונינו כי למוד הוא מי שקיבל לימודו מאחר אלא צ"ל לומד אדונינו.

בו גם אמרו זמר אדיר לא ינום זמר אין אדיר כבוראינו, והי' מקפיד לומר יבוא ויביא מבשרנו, וכל אלו הזמירות שרו לפניו גם בליל א' של פורים אחר סעודת התענית אלא שהוסיפו אז אורה למרדכי (ו) וזמר האחרון הי' בש"ת ובפורים אדיר הוא אדירים עמך ישראל, ועל הרוב כבר הי' סמוך להצות הלילה בעת אשר הלכו התלמידים לביתם. **בז** בבוקר של יום ש"ת התפלל בעלות השחר ונשאו הכהנים כפיהם בשחרית.

בח בכל נשיאות כפים הי' עומד מכוון נגד פני הכהנים. **בט** ולא אמרו הציבור שום פסוק, כי אם ג' פעמים הרבש"ע המוזכר בברכות.

ל והוא לא אמר באמצע הדוכן לא תפלת רבש"ע ולא הפסוקים, רק בסיום הדוכן בתיבת שלו' הי' אומר רבש"ע ויהי רצון (חהמ"ש).

לא ואחר עלינו ומזמור של יום דוציאו הס"ת ועשו ההקפות כמו בלילה.

בשרת יוד ס"י רכ"ב וזכ"ב בברכ"י ס"י תרס"ח כדברי המחבר סעיף א' יד' עיי' גם בס' הזכרון שלו. (טו) זמר הזה הובא אז מאי תיז ע"י הרב מ' אברהם וואלפסזאהן ז"ל. (טז) כתב

לב בקה"ת צוה לקרא בכל קריאה שבעה קרואים (והוא עלה לשלישי) ואח"כ בהן ולוי שנית מודם כל סדר וכן עשו שבע פעמים, אח"כ קראו ת"ח אחד עם כל הנערים והשלשה חתנים, והוא ה' בכל שנה חתן התורה ונדר אז ח"י למרות נרות, ובזכות שאר החתנים זכו ע"י קנין מצוה ולא הניחו לקרא בחור לשום חתן ט"ו.

לג אחר אמירת הפיושים אשר בגלל אבות וכו' הכניסו ס"ת להיכל והתפללו מוסף, ולאחר מוסף אמרו מזמור תפלה למשה עם יושב בסתר עליון כאשר עשו בלילה.

לד אחרי כן עלה לביהכ"נ ועשה שם ג"כ ההקפות ועלה גם שם לשלישי ולחתן תורה.

לה מנחה התפלל קודם סעודת הצהרים וכן בפורים כי הם בכלל סעודה גדולה.

לו אחר סעודת יו"ט באו יקירי הקהלה לבקרו.

לז בשאר ימים טובים (גם בר"ה) ה' זמן הביקור בליל שני של יו"ט ועל הרוב התעכבו אצלו עד שעה סמוך לחצות.

לח עם תענית שני וחמישי הנהיג להמתין עד אחר י"ז מרחשון, (ע"י שו"ת שבט סופר או"ח כ"ד).

מ. ימי אורה ושמחה.

א בחנוכה הזהיר להתעסק בלימוד תורה"ק יותר מבשאר הימים, והקפיד מאוד על זה שמבליים ימים האלו בהבלי שחוק כי אמר (וכאשר נזכר ג"כ בספרים א') שעצת היצה"ר הוא להפריע את העם מעבודת ה' ומתלמוד תורה בימי חנוכה אשר תקנו לנו חז"ל להודות ולהלל, והלימוד הוא ענין גדול בזמן הזה כי אז נמסרו סודות התורה למשה רבינו ע"הב).

בעל לקושי חביב וז"ל ובדידי הוה עובדא שכבדני א' לחתן מספיר ולא הניחוני לעלות.

(א) עיי' בס' יסוד התשובה, ועיי' גם בס' בני יששכר מ"ש בענין דל"ז נרות כנגד ל"ז מסכתות. (ב) כיכ משמו בס'

ב במוש"ק הדליק נר חנוכה קודם הבדלה וכדעת הרמ"א באו"ח סי' תרפ"א^ט].

ג בימי הפורים התפלל בבית המדרש והקפיד בקריאת המגילה לקרא את הפסוק אשר נתן המלך שני פעמים בפעם הראשון להרג בלא ואו החיבור ובפעם השני ולהרג, וכן הפסוק נקהלו היהודים בעריהם לקרא בפעם הראשון ואיש לא עמד בפניהם ובפעם השני לפנייהם^ד.

ד הוא"ו והלמ"ד הי' כתובים תלויים בין השיטין.

ה החזיק במנהג להכות המן^ה.

ו המגילה שלו היתה לה עמוד בסוף, והי' נזהר מליגע במגילה עצמה בעת הקריאה משום האוחז ס"ת ערוס^ו.

ז אחר סעודת התענית התאספו אליו ת"ח והתלמידים ושאר

זכרון יהודה, ואגב נעתיק מ"ש בס' אגרות סופרי" אות ב' העתיק מכתבו בטעם המנהג שלא ללמוד באותו הלילה יום חגם כדי שיהכל יהי' ישנים עד חצות ואח"כ יקומו ללמוד ולעסוק בעבודת ה' אלו מול אלו עיי"ש, ג) עיי"ש בהגהת ח"ס מ"ש נגד הטו"ז דברכת נר בלי נוסח הבדלה לא הוי סילוק שבת. מרגלא בפומי" כי גם חנוכה לא נזכר כלל במשנה ואמר טעמו כי רבינו הקדוש הי' מזרע דוד המלך ע"ה וגם חנוכה נעשה ע"י בית החשמונאים שתפסו המלוכה ולא הי' מזרע דוד וזה הרע לרבינו הקדוש ובכתבו המשנה עפ"י רוח"ק נשמט הנס מחיבורו (חוט המשולש) [וכעין זה מפרש באגרא דפרקא הטעם שלא יסד הפייטן בשמיע של פורים פייט על ברכת צמח דוד]. ד) וכן הוא במסורה במניש (יש"מ) [ועיי' קסת הסופר ח"ב]. ה) וכתב בהגהותיו לס"י תרי"ק סי"ז הטעם להרעיש ולבלבל אוזן השומעים שלא ישמע שם זה המחוי האגני. [ועיי' בבא"ה"ט ס"ק י"ד]. ו) ועיי' בהגהת ח"ס לס"י תרי"צ שגם רבו וצ"ל הי' נזהר בזה; [ובס' בנדי ישע פתמה על הייולס שנהגו לאחוז במגילת אסתר בשעה שקורין בה והלא הלכה היא דאסתר מטמא את הידים, ולפי מ"ש המגיא בפתיחתו לס"י קמ"ז גם בעמודים הי' אסור. אמנם בשו"ת שב יעקב סי' י"א (מובא בס' ברכ"י) העלה דבמגילה ושאר כתבי קודש מותר].

לפניו כל השירות ששרו בש"ת רק שהוסיפו עליהם הזמר אורה למרדכי).

ה אם אמר א' מן התלמידים איזו דרוש או חרוז מענין שיעור הזמני שמח מאוד וכ"ש אם השתמש באיזו סברא מחידושי מרן זצוק"ל.

ט הקרובין לפורים אמרו באמצע תפלת שמ"ע.

י אחר תפלת שחרית אמרו מזמור כ"ב.

יא אח"כ לכד במס' מגילה.

יב מיד כשבא לביתו הקדים עצמו לקיים מצות משלוח מנות לחכמי העיר ולא המתין עד שישלחו לו.

יג בליל שני באו נכבדי העיר וחכמיה שנית אליו, והוא המדים ואכל עיקר סעודתו ביום.

יד ביום כ' אדר הראשון שנעשה בו נס בק"ק פפד"מ וקבעו אותו ליום שמחה לדורותם גם הוא נהג כן לעשותו יו"ט, רק החמיר ע"ע לסיים ספר באותו היום כדי שתהי' הסעודה בהיתר בלי פקפוק ט).

י. כימי צאתך מארץ מצרים

אראנו נפלאות.

א סדר קידוש החמה הנהיג לומר בתחלה הללו את ה' מן השמים ואח"כ הברכה עושה מעשה בראשית, ופיוט א' אדון על כל המעשים עד וחיות הקודש ואח"כ מזמור השמים מספרים כבוד א' ואח"כ עלינו וקדישא).

ב יום א' לפני ערב פסח הי' זמן אפיית המצות לצורך ביתו, ונאפו בבית אפייה המיוחדת לו באכסדרה של בית מדרשו ולא אפה שם אדם אחר זולתו, וכל המעסקים באפייה הי' לומדי תורה, אף כי הזמין אנשים בעד שכר טוב שיתעסקו בה שלא רצה להשתמש בשונה הלכות.

1) עיי' לעיל בעניני שית. ח) עיי' לעיל בסדר לימודו.

2) כיב בשות אויה סי' קצ"א (ועיי' גם בשות יוד סי' רל"ג).

א) כיב בשות איה סי' נ"ז. ב) עיי' בשות ח"ס בהשמטות

- ג כל הקמח הי' קמח שמורים.
ד הוא בעצמו השגיח על האפייה מתחלתה ועד סופה, והוא חלק העיסה לכל מצה ליד העורכים: וכאשר עשה הרא"ש ז"ל, מובא בס"ת"ס ס"ב.
ה השולחן והכיוורים. שקורין "בעקקען" הי' מאבני שיש מהור שקורין "מארמאר".
ו אחר כל עיסה רחצו הספל ואחר כל מצה נטל העורך את ידיו וגררו שולחן המערכת בכלי ברזל העשויים לכדי.
ז לא הכניסו לתנור יותר מ"ב מצות בפעם א', ואח"כ פסקו מלאפות עד שהוחם התנור קצת מחדש, וצוה על האופה שלא להזיז המצה ממקומה אם לא שהלכה ע"י נגיעת המרדה מבחוץ, ות"ח א' השגיח על זה.
ח הקפיד שלא ישהו מתחלת נתינת מים לקמח עד שיוציאו המצה מן התנור אלא שנים או שלשה מינוטעין, וגם שלא יהי' שום חמימות בחדר אשר שם עורכים המצות.
ט בערב פסח אחר חצות אפו לו המצות ג"כ על דרך זה לצורך הסדר ולא הי' מקפיד על ג' לעשרון ולא לעשות בהם סימן אלא נאפו כשאר המצות.
י אם חל פסח ביום א' אפה מצות אלו במש"ק קודם שישב

לחרים ס"י קציו שכתב שם: מ"ע של אכילת מצה משומרת לליל פסח היא יחידה נשארת לנו מכל מצות אכילה שבכל התורה אין לנו לא פסח ולא קדשים לא תרומה ולא מעשר שני רק מצוה זו משנה לשנה ואם גם היא לא תועילה בדינו בשלימות ולא עוד אלא כי תחת יופי שיהי' האכילה של כל ז' ספק איסור ברת. והנהדר ממהו חמץ נמלט מכל חטא ועון כל השנה כולה. (ג) עיי' ס"י תניט סיד ובמגיא ס"ק י"א וס"ק ט"ז. (ד) וכתב שם בשורת ס"י הנ"ל אע"ג דשיעור חימוץ הוא י"ח מינוטעין מיט במדינתנו זריזים במצוה זו אפי' הפחותים. ובכ"ז חלילה ללוש עיסה כשיעור חלה, כי אם העיסה יותר גדולה משיעור חלה אין ידים שולמות להצילן מחימוץ [עיי' ארז ס"י תניז ובעמ"ז שם]. (ה) עיי' באהיט ס"י תעיה ס"ק ח"י, ועיי' ברכ"י ס"י תסיג דאין כונת האר"י ז"ל לצייר בצויר

על הסדר (כאשר עשה רבו הגאון בעל הפלא"ה זצ"ל).
יא סדר השולחן הי' עורך קודם לכתו לבית הכנסת.
יב כל הכלים הן להשתמש בהם והן שהעמידו על השולחן
 לנוי כולם הי' של כסף, וכוס של אל"י הי' גבוה משאר
 כוסות לכבוד ולתפארת.
יג בליל פסח אחר תפלת ערבית לא הי' אומר מעולם הלל
 בביהכ"נח).

יד בסדר לילי חג הפסח האריך ע"פ הרוב עד שעה או שתיים
 אחר חצות, ולא הקפיד על אכילת אפיקומן קודם חצות.
טו כל אריכתו הי' עם הילדים והילדות הצעירים ותרנם להם
 כל תיבה ותיבה בהגדה וביאר תוכן הענין ולא אמר שום
 דרוש כלל.

טז אחר כוס ראשון חלק אגוזים בקטן החיל ובגדול כילה.
יז לקח הג' מצות דהיינו העליונה עם התחתונה והפרוסה
 באמצע ובירך המוציא ופירס כזית לכל אחד מן המסובים,
 ואח"כ לקח הפרוסה ופירס עוד כזית לכל אחד ואחד,
 אח"כ לקח את שני הזיתים סמוך לפיו ובירך עם המסובים
 ביחד ברכת על אכילת מצה, והכניס מהם מעט מעט
 לפיו ולעסו והניחו בצד הפה על הלחי השמאלית, ולאחר
 שלעס כל השני זיתים בלעם בבת אחת וכן עשה בכזית
 מרור ובשני זיתים של הכריכה וגם בשני זיתים של
 אפיקומן).

ממש רק בכונת הלב סגי ומסגי. ^(א) זהו לא כמסקנת הפריז
 בס" תניח. ^(ב) ועיי' בשרת לקושי חבי"ח שהי' נוהג להניח כוס
 של אל"י מכוסה כל הלילה על השולחן ובשחרית לקחו לקידוש
 היום ע"ד שאחז"ל הואיל ואתעביד ב"י חדא מצוה לתעביד ב"י
 מצוה אחרת, ובל"ס שראה מרבו הח"ס זצוק"ל לנהוג כן.
 (ח) וגדול א' שמע מפה קדוש מהרשי"ק ז"ל שהי' אומר על
 רבו הח"ס זצוק"ל שאמר הלל בלא ברכה בינו לבין עצמו (שי"מ).
 (ט) עיי' בס"י תע"ז ובח"י שם וצ"ע (שוב מצאתי בס' טעהמ"ג
 בשם הרה"צ מרה מנחם מענדיל מרימנאב זצ"ל שכתב שמצניעי
 את האפיקומן קודם חצות ואחר חצות לוקחין אותו משם עיי"ש).
 (י) עיי' או"ח ס"י תע"ה ובמג"א ס"י תע"ז סק"א. (יא) ועיי' לע"ל

חי למרור לקח בכל שנה ושנה לכל בני ביתו חזרת שקורין "סאלאט" [כד' הח"צ] בין לברכה ובין לכריכה. ואיוו בחורים הי' מופקדים לברור הסאלאט ע"י כלי ראיי שקורי, "שפעקטיף" והגשאר מן הסאלאט מהסדר ליל שני בשלו לו ביום שני של פסח משום שיורי מצוה"א).

יט אחר בהמ"ז אמרו הלל עד כי לעולם חסדו בתרא וסמכו לזה חודו לה' וכו' כל"ח ואח"כ נשמת עד מעתה ועד עולם וסיימו בברכת יהללוך ושתה הכוס ואמר לשנה הבא בירושלים חסל סידור פסח כהלכתו ואח"כ ברכה אחרונה על היין.

כ אז צוה להגשים שילכו לישן מלבד הילדות הצעירות אשר נשארו עוד על השולחן עד לבסוף וסיים הפיוטים וביאר אותם, ובפיוט כי לו נאה לא אמר לבסוף כי לו נאה, כי אמר שהיא התחלת החרוז"כ).

כא והשלשה פיוטים אדיר יבנה ביתו, אחד מי יודע וחד גדיא תרגמו לפניו הילדות הצעירות בלשון אשכנזי (והי' אומר טעם למנהג הזה כדי שיעורו הילדים עד סוף הסדר"ג).

כב בפיוט אל בנה לא אמר למוד הוא שזה הירוף וגידוף"ד).

כג אחר גמר הסדר למד עם התלמידים שיר השירים עפ"י פי' רש"י, והי' אומר איזו סנסנים בדרוש (כאשר נדפסו בחלק שני מספר לקוטי חבי"ח) וכראות התלמידים שהתחיל להתנמנם סרו ממנו, והי' ישן עד אור הבוקר על המטה של הסדר. ובשעה שישיית אחר חצות כבר בא לביהמדר"ר להתפלל כנהוג.

כד אחר תפלת מוסף אמרו כל ימי פסח מזמור כ"ז.

כה בימי הפסח ג"כ לא רצה לברך על פת בשחרית (ואולי

בהנהגותיו של ליל ר"ה. י"ב) דלא כיעביץ בסידורו. י"ג) וספי"ז שהגם שהי' דרכו בקודש בפרט לעת זקנתו לומר הכל בחשאי בהתלהבות פנימי בדרך נפלא עד מאוד, אבל בשני לילי הסדר הי' קורא את ההגדה בקול חוצב להבות אש עד שהי' קולו נשמע למרחוק בקרית חוצות (שי"ג). י"ד) ועיי' בהגת ח"ס באו"ח סי' ת"פ שכתב ויראה לי לומר לוחם הוא ע"ד הי' איש מלחמה (ועיי' לעיל בשירי שית שהי' אומר לומד אדונינו).

משום שלא תהי' סעודת יו"ט על פת בלבד) רק שתה
אחר הקידוש משהה קאפפֿע ורחץ פיו ואכל שנים שלשה
עגולים מתוך הרוטב (שקורים קנידל) והי' קטנים עד מאוד
משום ספק ברכת המוציא ובירך עליהם בורא מיני מזונות^{טו}
אף שלא נילושו אלא במים.

כ' בשביעי של פסח הי' נוהג לאכול לשון בהמה עם תמכא
ואולי לזכר ג' לשונות בחדל שאכלו המלאכים אצל
אאע"ה בפסח^ל.

כז כל ימי הפסח לא נשתמש בצוקקער ראפֿפינירט חוץ מביום
אחרון ש"פסח^{טז}.

יא. זמן מתן תורתנו.

א בליל חג השבועות אמר כל התיקון הנדפס עם תלמידיו
הסמוכים עליו.

ב סדר תרי"ג מצות לא אמר כי אז כבר הי' הרואה אומר
ברכאי וסמך א"ע על מה שאומרים התרי"ג מצות בתפלת
מוסקא^א.

ג בחור אחד שהי' ישן אמר כל הברכות מענטש"י עד גומל
חסדים טובים ואח"כ ברכת התורה (כמנהגו בכל יום)
והזהיר תלמידיו שיכוונו לצאת בזה עד אחר שיעמדו
משינת שחרית שהוא אז במקום שינת הלילה ויברכו
גם הם^ב.

ד כל הפיוטים של שחרית אמרו אחר תפלת שמ"ע (כבשאר

טו) ועיי' גם בשו"ת מהרמשי"ק אורח סי' טז שכתב ואפ"ה
ראיתי שחשש מרן בעל חת"ס זצ"ל. בקנידל"י ישצוה לעשותם
בפחות מכזית כשעת בישול אם הי' רוצה לברך עליהן רק
במ"מ; (וכיזה בהגהת ח"ס סי' קס"ח סי' כ"ח.) טז) כן הביא בשמו
הלקוטי חבי"ח בשו"ת שלו (ועיי' גם בשו"ת ח"ס אורח סי' קל"ה
ובחלק ששי סי' כ"ב).

א) עיי' לעיל במנהגי הור"י שגם התפלה לתיקון כרת
לא הי' אומר. ב) וכן כתב היעב"ץ בס' עמודי שמים.

שבתות וימים טובים) אבל הפיוט של מוסף אמרו בתוך התפלה.

גם שיר אקדמות ה' אומרים.

אחר תפלת מוסף ה' אומרים מזמור ס"ה.

ה
י

יב. בין המצרים.*

משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב כ"ז שה' בכחו
בנערותו ה' רגיל להתענות מדי יום ביומו) ואח"כ התנהג
שלא לאכול עכ"פ מאכלי בשר, אמנם בעת זקנתו לא
קיים זאת רק מר"ח עד התענית.

בשבת חזון שינה בגדיו משאר בגדי שבת.

א
ב

ג) מעולם לא הניח שום פיוט מלאמרו עם הציבור, ואמר כי
בפיוטי הקליד יש בהם סודות עמוקים [ועיי' במגיל ריש ס"ה
שכתב דהאר"י ז"ל לא ה' אומר פיוטים ופזמונים אלא מה שסדרו
הר' אשונים כגון הקליד' שנתקנו ע"ד האמת עיי' ש"האריך בזה
ועיי' בס' קב הישר ס' פ"ו שהפליג מאד לומר הפיוטים בשמחה
זבכונת הלב בשפה ברורה, ועיי' גם בס' כרם שלמה בס' דגיל
שם ב"א בשם שו"ת שער אפרים י"ג טעם לדבר שיסדרו הפיוטים
בלשון שאינם מיבנים לכל אדם ע"י דברי התוס' בנישן דף ס'
ע"ב ד"ה אתמדין. ד) והמנהג לאומרים קודם ברכת התורה, ועיי'
מ"ז ס" תציד סק"א.

א) עיי' בשע"ת ס" תקנ"א על הש"ע סעיף מ"ו.
ב) בשנת תקצ"ח ה' חלוש עד מאוד אחר התענית של י"ז
בתמוז והוצרך לאכול בשר עוף בשבוע ראשון אחר ר"ח שלא
הי' שבוע שחל בו ט' באב והצטער עבור זה עד למאוד.
ג) עיי' בס' לקוטי חב"ח פ' שמיני שכתב בשם רבו הח"ס

* המחבר ס' תקס"ט כתב חייבים להתענות בט' באב
זכ"ז בתמוז וכו' וכתב ה"ד אפרים דמשום דט' באב חסירא לי
נקט לי' ברישא ואעפ"י שאינו לסדר החדשים ולא לסדר פירעניות
וכתב בס' כרם שלמה ששמע מפה קדוש דנאון מהר"ם אב"ד דק"ק
ס"ב שהוא עפ"י הירושלמי תענית פ"ד ה"ה קלקל חשבונות יש
באן וכו' ר' יוחנן אמר למלך שהי' יושב ומחשב חשבונותיו באו
זאמרו לי' נשבה בנך ונתקלקלו חשבונותיו אמר יעלה זה ראש
לחשבונותי וכו' מכאן הוא חודש אחר.

ג בערב ט' באב לא אכל יותר מרוטב הנקרא איינברענג-
זופפע.

ד בליל ט' באב שכב על הארץ.

ה ביום התענית של ט' באב אחר הצהרים עלה לחדרו עד
תפלת המנחה שבא להתפלל בביהמ"ד ולא זכינו לדעת
כמה התעסק אז בביתור.

ו אחר צאת הככבים קודם תפלת ערבית שתה משקה
קאפפעה.

זצוק"ל דהאר"י לוריא זצוק"ל מהיט לא שינה בגדיו בשבת
חזון כי צדיק כמותו ה" לו למשיבת נפש להתאבל בשבת
זה על חורבן המקדש וע"ז באה החובה עליו שלא להתאבל
אשר יקשה עליו מהאבלות אבל כל בית ישראל יבכו בשבת
זה את השריפה אשר שרף ה' ולא ילמדו מהאר"י עכ"ל (וע"י)
בשע"ת ס"י תקנ"א סק"ד.) ר' בנו הג' ר' שמעון סופר זצ"ל
סיפר בשם הג' מהרי"ש ז"ל שרבו החסידים זצוק"ל אמר ק"ש של
ישראל בתפילין בהצנע לכת. (ע"י בבאה"ש ס"י תקנ"ה סק"א.
ובשע"ת שם סק"ב.) ה"ש"מ מזה דמעימה מותר קודם ק"ש
של ערבית והמג"א בה' לולב ס"י תרנ"ב נסתפק בזה לענין
מע"מ קודם נטילת לולב (לקוטי חב"ח.) [במחכית נלע"ד דאין
לדמות מע"מ זו למע"מ קודם נטילת לולב דהתם הטעם משום
חבוב מציה וכיכ בשדי חמר בשם הרוקח שחסידים הראשונים
ה' מתענים על מציה חביבה כגון לולב ושאר מצות] המסדר.

הצוואה*

בעזה"י.

יום ה' ט"ז כסלו זכור אזכרנו עוד לפ"ק.

כי לא ידע האדם את עתו עת לעשות לה' הרבו תורתכם לרומם בית אלקינו ולהעמיד חורבותיו אתם בני ובנותי וחתני ונכדי ובניהם שמעוני וחיו. אל תט לבכם לדבר רע להתעולל עלילות ברשע את אישים פועלי און החדשים מקרוב נתרחקו מאת ה' ותורתו בעויה אל תדורו בשכונתם ולא תתחברו עמהם כלל וכלל. ובספרי רמיד, אל תשלחו יד, עולמי עד, אז רגלך לא ימער. תניך עם פירשיי ותורה עם פ"י המבין תהגו ותלמדו את בניכם כי הוא ראש אמונה אומן, ובו תתחכמו מכלכל דרדע והימן, ואם היו תתנסו בנסיון רעב וצמא ועוני ה' יצילכם עמדו בנסיון הלז, ואל תפנו אל האלילי אל תפנו אל מדעתכם והבנו יעסקו בפסרי אשכנו בגופן ילגנו המיוסר על אגדת חז"ל ולא זולת כלל, ומנעו רגליכם מטרטאות חלילה וחלילה אני אוסרם באיסור גמור ותזכו לחזות בניעים ה' ובשמחתו את בניו בב"א.

ואם ירום ה' קרנכם ויחוס לחוננכם כאשר אקוה בעזה"י אל תרימו ראשכם בגאווה וגודל לב נגד שום אדם כשר וז"ל, דעו כי אנחנו בני אברהם תלמידי משה רבינו עבדי מלך דוד, אבינו אמר ואנכי עפר ואפר, רבינו אמר ונחנו מה, מלכנו אמר ואנכי תולעת ולא איש, והמלך המקווה יתגלה בדמיון עני ורוכב על החמור וא"כ גאווה וגודל לב מנין לנו, התחזקו ואמצו בשקידה ועיון רב בתורת ה' ועשו קיבוץ וריבוץ ופעלים לתורה

---

* אף כי צוואתי ופקודי האחרונים, כבר ידועים הם לכל נכונים בכ"ז אפרנו כי גם כאן מקומם, במגלת ספר זה להרשימם. לשפחם אל דברי דנהגותיו להשלימם כי טוב אחרית דבר הנמשך מראשיתו, לדחילנו הין רב ירושתו ולנהלנו על מי מנוחות קדושתו, [ובפרט כי בדברי הצוואה אשר בדפוס הם גלויים, מצאתי בהם כמה שגיאות, וגם לרבות בחסר ויתר לקויים; לא כן ההעתיקה הזאת! כי ע"י טוב אדום"ר הנאון שלישיא זכיתי כ"יך לראות, והעתקתי מדצוואה עצמה בדיוק ממש אות כאות] דמסדר.

ברבים ואם מעט לפניכם, מאותו המעט אשר חננכם ה' למדו
ברבים בכל מאמצי כח ובאופן שידעתם בתום לבכם שהקביה
יודע מכם שאין תערוכו כוונה כ"א לכבוד שמו הגדול לברו ולפניו
לא יבוא חנף. הזהרו משינוי שם. לשון. ומלבוש ישראל
חיו, וסימן ויבוא יעקב שלם.

אל תדאגו אם איני מניח לכם הון כי אבי יתומי יחוס
וירחם על יתומי מאב ומאם ואל יטוש אתכם אין מעצור
לה' להושיע ברב או במעט. ומתורת ה' אל תעשו עטרה ולא
קרדום היו מכיש שחלילה ליסע ממקום למקום לדרוש כדורש
דמים או לומר קבלוני, כי בשמך יקראוך ובמקומך יושבוך
ומשלך יתנו לך ולא תאמרו נשתנו העתים, כי יש לנו אב
זקן יתיש לא נשתנה ולא ישתנה, וכל רע לא יאונה, ותתברכו
מקדם מעונה.

משה"ק סופר מפפ"דמיינ.

בעזה"י.

יראת ה' תוסיף ימים ושנים לכם אהובי כנפשי קהלה
מפוארה ק"ק פ"ב המעטירה הגבירה ביראת ה' ותורתו יברככם
ה' ממקור הברכות אתם החזקתם אותי על התורה והעבודה
מתשרי שנת נפלאות לפיך להעמיד תלמיד"י לאלפי אלופי
מסובלים ומלאו פני תבל תנובה ותבונה תליית, והקהלה מלאה
חכמי וסופרי קטנים וגדולים, פרי קודש הלולים, החזקתם
ישיבה בחכמה ובתבונה וברעת ובכל מלאכת מחשבת עבודת
הקודש עליהם בכתף נשאו עול פרנסת והספקת התלמיד"י
וגדלתם רוב בניכם לת"ת הצליחו וגם עשו פרי, יתנכם ה'
עליון לשם ולתהלה ולתפארת ולא יעלה עליכם פורץ גדר
לעולם, ונא לא יהי כסא הרבנו פנוי יותר משתי שנים ולא
תשבו עליו כ"א תיה מסודסם, אשר לא יבוא להשמיע קילו
בדרוש כ"א אשר בשמו תקראוהו המפורסם בצדקת ויראת ה'
ותורת משה ורבינא ורב אשי מחתולתו ולא יד לו בספרי
מינות ולא ידרוש בלשון לאומים, כי לא יאריך ימים, כצל

אשר איננו ירא אלקי, כיא באופן ששמעתם מכני דרשת
אגדות חזיל ולא ישא פנים ולא יקה שוחד דברי' ולא שוחד
כבוד וגאווה וגאון כיא ענותן ושפל ברך מרביץ תורה לרבי'
וקופת תית וסידורי לימודם לא ישונה ולא יתחלק, והרועה
להרוס יהרס, ודמחזיקו יתחזק ויתאמץ, ועמוד דתפלה וסדרי
בתי כנסיות כאשר הי' עד היום הזה כה יהי וכה יקומו לנצח
וחלילה לשום אדם לשנות הן בבנין הן בסידור התפלה
ושלוחי ציבור מאשר הי' וכל המשנה פניו ישונה, ולצדיקי'
כל און לא יאונה.

ואתה הי' הרם קרן עמך בכלל ואנשי פיב בפרט בעושר
נכסי' וכבוד ואורך ימים ביראת הי' ותורתו עד כי יבוא שילה אמן.
בנותי וכלותי דשמרו לכם הלילה וחלילה לגלות טפה
מבשרכם עיי קיצור מלבושי' הנהוג חזלא יהי' כזאת בגידולי ביתי,
ומכיש שתזהרו מרעת נשים רעות שמוציאי' אפי' שער א' חוץ
וגם אפי' בפאה נכרית אני אוסר עליכם באיסור גמור, וה
ימצאכם חן וחסד וחנינה וחמלה וגדלו בניכם וצאצאי' צאצאיכם
על התורה והעבודה כאשר ציונו הי' אלקינו, יהי' הי' אלקי'
עמנו ועם בנינו לעולם.

הב"ד משה"ק הנ"ל.

בני היקר' ותלמידי החביבי' הנמצאי' אל תבטלו הישיבה
ולימוד יום יום ברבי' עכ"פ יביח היינו ביום הראוי לומר שיעור
וזמן הלית ומה טוב אם בני הנחמד מרה אברהם שמואל
בנימין יאמר השיעור ברבי' ואתם תשמעו ממנו כמו שהי' עד
עתה, יהי' מלפניך הי' נותן התורה יתיש שלא יבש המעיין
ולא יקצץ האילן פרי עץ חיים וקיים אמן.

הב"ד משה"ק הנ"ל.

תוכן הענינים.

עמוד

ג	הסכמה . . . . .
ד	דבר מאת המו"ל . . . . .
ה	הקדמה . . . . .
ט	סדר עבודת היום . . . . .
יז	דרכו בתורתו וסדר למודו והוראתו . . . . .
כד	דרש דרש משה . . . . .
כו	והכינו את אשר יביאו . . . . .
כח	ביום השבת . . . . .
לד	סדר סעודה השלישית . . . . .
לו	ימים הנוראים ימי הרחמים . . . . .
מב	ושמחת בחגך . . . . .
מז	ימי אורה ושמחה . . . . .
מט	כימי צאתך מארץ מצרים . . . . .
נג	זמן מתן תורתנו . . . . .
נד	בין המצרים . . . . .
נו	הצוואה . . . . .
